

Osvrti, prikazi, recenzije

Recenzija
UDK 19**Martin Heidegger:****Bitak i vrijeme**

Naprijed, Zagreb 1985.

Djelom *Bitak i vrijeme* (1927) M. Heidegger je postigao svjetsku slavu i od tada prijepor oko njegovog mišljenja, s većim ili manjim intenzitetom, ne prestaje sve do danas. Djelo koje je do sada prevedeno na 57 jezika objavljeno je napokon, u prijevodu Hrvoja Šarinića, i na hrvatsko-srpskom jeziku. Istina, interes za Heideggerovo djelo u SR Njemačkoj od 1970-tih godina opada, ali u ostalim zemljama, naročito u Francuskoj i SAD kao i u zemljama sa zakašnjelim recepcijama tokova svjetskog mišljenja, taj je interes još intenzivan i živ. To ne znači da renesansa takvog načina mišljenja ne može zahvatiti i autorovu postojbinu.

Do *Bitka i vremena* Heidegger je objavio samo svoju habilitacijsku radnju o skolastičaru Dunsu Scottu. Mladi Husserlov asistent držao je briljantna predavanja i to se pročulo u cijeloj Njemačkoj, tako da je Hannah Arendt zabilježila: »Ime je putovalo cijelom Njemačkom kao glasina o tajanstvenom kralju...« Bilo je to doba Huga von Hofmannstahla, Stefana Georga, Ludwiga Klagesa, Henrija Bergsona, Oswald Spenglera, Maxa Schelera, Sigmunda Freuda, dakle doba snažne afirmacije podsvjesnoga, iracionalnog, romantičnog, elitnog straha od masa i tijesne vezanosti uz krug izabranika. To raspoloženje usamljenog hoda 'genija' u pustinji koja raste, u sve opustošenoj zemlji i s jakom odlučnošću 'titana' da se neovisno o toj dolini suza, u mistično-pobožnom dodiru s elementima, izgovori spasonosna riječ, Heidegger opisuje naivno-romantički ovako: »Kad u dubokoj zimskoj noći divlji nalet snijega sa svojim udarcima bijesni oko kolibe i sve zastire i zameće, tada je visoko vrijeme filozofije. Njezina pitanja

moraju tada postati jednostavna i bitna«.

Da nije živio u tako dramatičnim danima svjetske povijesti, vjerojatno bi se za njega moglo reći, kao što je on rekao za Aristotela na početku svojih predavanja: »Rodio se, radio i umro«. U teškim danima Njemačke 1933. Heidegger je postao rektor Sveučilišta u Freiburgu. U tim je teškim danima uspio sačuvati Sveučilište od nekih akcija (spaljivanje knjiga, zaštiti neke kolege i, donekle, samostalnost Sveučilišta), ali to razdoblje nije prošlo bez određenih kompromisa koji predstavljaju crnu mrlju u njegovoj biografiji i mnogo govore o činovničkom mentalitetu njemačkih sveučilišnih profesora. Tako je on u lokalnim frajburškim studentskim novinama napisao: »Nisu poučci i ideje pravilo vašega bitka. Samo i jedino vođa jest danas i u buduću njemačka zbiljnost i njezin zakon«. Istina je da je to bilo iznudueno i da je Heidegger nakon deset mjeseci rektorskog službovanja podnio ostavku, jer je uvidio da tim kompromisima ne bi bilo kraja, ali ipak tako nešto nikada nije napisao i ne bi trebao nikada napisati filozof od ranga. No, više od Heideggerova osobnoga gorkog iskustva s politikom govore te rečenice o skućenim i suženim prilikama tadašnjega društvenog i političkog života i povijesnoj besperspektivnosti toga doba. To se svakako odrazilo i u djelima. Kad čovjek pomisli na iskustvo međusobnog života ljudi koje je došlo do izražaja u Platona, Aristotela, Kanta i Hegela, da nabrojimo samo neke, tada je razlika zapanjujuća.

Ipak, Heidegger je jedan od najvećih mislilaca 20. stoljeća, a očiti svjedok toga upravo je djelo *Bitak i vrijeme*. Mladi Heidegger, koji je ovo djelo objavio u 38-oj godini, pisao je isforsiranom i umjetnom terminologijom koju je teško razumjeti i na njemačkom jeziku, a kamoli pretočiti na neki drugi jezik. Ako se uzme u obzir i težina teme, onda je jasno da njegovo djelo nije lako učiniti pristupačnim.

Centralna tema Heideggerova djela *Bitak i vrijeme* jest pitanje o bitku. Pitanje o bitku nije identično metafizičkom pitanju o bitku bića, nego se kao pitanje o smislu bitka u naglašenom

smislu razlikuje od njega. Osnovna teza tog djela glasi da je pitanje o bitku palo u zaborav, premda «naše vrijeme ubraja u svoj napredak što ponovno odobrava metafiziku» (str. 1).

U grčkom mišljenju i djelovanju potvrđuje se izvorna otvorenost bitka, te je od razumijevanja te otvorenosti uopće moguće neko sporazumijevanje, pripočavanje, iskazivanje i označavanje. Ta neskrivenost bitka pretpostavka je ne samo filozofije, nego i svake spoznaje, svake znanosti i svakog mišljenja uopće. Sve što nas, na bilo koji način, dotiče, nagovara, pogađa, sve čime se bavimo, omogućeno je otvorenosti bitka.

Bitak se u različitim vremenima različito izlaže, ali čovjek je upućen na bitak i on ga uvijek uzima kao mjeru i mogućnost svojega svjetskog odnošenja. U apscenciji te prvotne otvorenosti bitka sve bi propalo u potpuno ništa — mi sami, kao i svaka naša mogućnost. Istina je, prema tome, ta raskrivenost bitka koja se otkriva i manifestira u biću. To istupanje bića u otvoreno i njegova suprotnost prema ničemu bilo je nešto začuđujuće. Začuđujući sjaj bitka u biću bio je porijeklo filozofije. Tome istupanju bića kao bića nasuprot nebitku odgovorili su Grci pitanjem: što je to biće? Slobodno preuzimanje ovoga pitanja i odgovora na njega od strane čovjeka otvara put filozofskom mišljenju.

Heidegger tvrdi da je pitanje o bitku palo u zaborav. U svemu što se manifestira prisutan je bitak. Predsokratovci su pitali i potvrđivali tu manifestaciju bitka u fenomenima. Sa samom filozofijom, tj. s Platonom i Aristotelom započinje zaborav bitka, jer je ona prestala biti mišljenje bitka i postala je metafizika, tj. znanost o biću kao biću. Naime, Platon i Aristotel neupitno i nepromišljeno poistovjetili su način opstanka bitka i način opstanka bića. Ono jest bitka i bića neprimjetno se prelijeva jedno u drugo. Na taj je način ontološka diferencija bitka i bića zamrla, te su načini Jest bitka i bića neraznoliko razumljeni i stoga identično mišljeni. Filozofsko mišljenje profilira se kao mišljenje koje pita o biću, ukoliko pita o biti, koja predleži s bićima u identičnom načinu Jest. Osnovni lik metafizike, kao i njezine mijene sve do Hegela, Nietzschea i Marxa, leži u tome ontološkom identitetu. Moderni svijet, svijet znanosti i tehnike proizlazio je iz zapadnoevropske metafizike, od za-

borava bitka. Heidegger želi obnoviti upravo mišljenje bitka. Stoga, na početku svojega djela, podsjeća na gigantsku borbu, koju opisuje Platon u *Sofistu* između i zemlje rođenih i prijatelja ideja. U toj borbi pitanje o bitku bilo je već otvoreno i u tom prijeporu pala je odluka o sudbini Zapada, pala je ontološka diferencija bitka i bića, a ontološki identitet bitka i bića odredio je cjelokupno metafizičko kretanje i omogućio znanosti koje kao tehničke znanosti određuju cjelokupno svjetsko odnošenje čovjeka. To ne znači da metafizika nije razlikovala bitak i biće, ona nije mislila samo razliku kao razliku.

Heidegger razvija pitanje o smislu bitka tako da polazi od čovjeka kao privilegirano bića među bićima, on je biće koje razumije bitak. To razumijevanje bitka jest konstitutivna oznaka čovjeka. Osvjetljenjem biti čovjeka trebalo bi se istovremeno objasniti ono što konstituira njegovo razumijevanje bitka. Čovjek (Dasein) je »biće koje se ne pojavljuje naprosto među drugim bićima. On se, naprotiv, ontički odlikuje time što se tom biću u njegovom bitku radi o samom tom bitku« (str. 12). Način odnošenja čovjeka prema svojem bitku naziva on egzistencijom. Samo je čovjeku svojstven takav način odnošenja. Strukture egzistencije Heidegger naziva egzistencijalijama i one se razlikuju od kategorija kojima se određuje neljudski bitak. Pitanje o bitku čovjeka pripada, dakle, u izradu pitanja o bitku, jer je čovjek jedino biće koje se odnosi prema bitku. Stoga izrada fundamentalne ontologije mora započeti analitikom tubitka (čovjeka).

Čovjek pripada bitku i ta tenzija čovjeka spram bitka evocira blizinu i daljinu kojoj je on izložen. Temeljnomo ustrojstvu čovjeka pripada to da je on u svijetu, dakle on boravi na području s kojim nikada neće izaći na čistac. Ta situacija opravdava ljudsku tjeskobu. Tjeskoba je identična našoj ontološkoj situaciji u kojoj je bitak, istina, uvijek neskriven, ali ta neskrivenost nije nikada potpuno neskrivena. Bitak se pokazuje, ali pokazujući se, on ne otkriva svoju bit. Bitak je razotkrivanje i povlačenje i zahvaljujući toj izvornoj dvostrukosti ima vremena, povijesti i govora. Tjeskobna briga, izvor i struktura vremena jesu bitni karakter ljudske situacije. Budućnost, prošlost i sadašnjost su zajedničke forme brige. Ne treba mi-

ješati strah, koji osjećamo pred određenim bićem, i tjeskobu, koja se tiče mogućeg i neodređenog. Heideggerovo mišljenje poziva na hrabrost i autentičnost, jer ontološka tjeskoba otkriva slobodu kao temelj samog temelja. Čovjek često, da bi izbjegao tjeskobu, odbija svoju situaciju, okreće se od nje i izmiče u anonimnost. Lutajući među bićima traži da zaboravi poziv bitka. Današnji čovjek prepušten je takvom lutanju, jer je u znanosti i tehnici potpuno okrenut bićima. Moderni čovjek postao je slijep i gluha za oslušivanje bitka. Svi naši odnosi postali su čisto tehnički, a u »razdoblju gospodovanja tehnike« kopne sluh i vid za poziv bitka. Heidegger je u jednom razgovoru rezignirano rekao: »Ne trebamo uopće nikakvu atomsku bombu, beskorijenjenost čovjeka već je tu«.

Pored prijevoda Hrvoja Šarinića, koji zaslužuje posebnu hvalu i pažnju, potrebno je istaći i izvrstan i temeljit predgovor Gaje Petrovića, autora koji već godinama pažljivo prati Heideggerovo djelo. Šteta je samo što terminologija predgovora i prijevoda nisu usklađene. Knjizi je pridodan korisni prilog Dobrila Aranitovića: »Heidegger u Jugoslaviji (1937—1984)«, kao i poredbeni rječnik termina i izraza. Ovo uzorno izdanje dugujemo izdavačkoj kući Naprijed iz Zagreba.

Zvonko Posavec

Osvrt

UDK 301.151 — UDK 32:159.3

Ivan Šiber:

Psihologija i društvo

Centar za kulturnu djelatnost,
Zagreb 1984.

Parafrazirajući misao iz uvodnog poglavlja knjige Ivana Šibera *Psihologija i društvo** rekli bismo da problematika što je tematizira socijalna i politička

* Uvodna riječ u raspravi u povodu knjige Ivana Šibera *Psihologija i društvo*, održane u organizaciji Društva psihologa SRH.

psihologija ima dugu prošlost, a kratku historiju. To se posebno odnosi na istraživanje psihologijskih aspekata i sadržaja političkog fenomena u nas.

Toj »kratkoj historiji« svoj značajni doprinos daje i Šiber ovom knjigom. I dosadašnjim svojim radovima, posebno knjigom *Socijalna struktura i politički stavovi*, te longitudinalnim istraživanjem funkcioniranja i ostvarenja delegatskog sistema, Šiber daje značajan, u nekim aspektima i pionirski, doprinos konstituiranju političke psihologije u nas. I upravo kada je riječ o istraživanju delegatskoga političkog sistema, možemo bez pretjerivanja reći da Šiberu pripadaju najveće zasluge za postignute rezultate, ali ne samo kao formalnom voditelju projekta, već i kao istraživaču, animatoru i koordinatoru. O takvoj njegovoj aktivnosti i rezultatima svjedoči i knjiga o kojoj danas razgovaramo. *Psihologija i društvo* po mnogim svojim značajkama prekoračuje granice tradicionalne disciplinarnosti raščlanjenosti društvene znanosti. Ona je, prije svega, *politologijsko djelo*, djelo s područja političke psihologije — nadam se da uskoro od Šibera možemo očekivati studiju po uzoru na Harolda Laswella, *Psihopatologija i politika* — ali ova je knjiga i prilog općoj politologiji, teoriji sistema, teoriji samoupravljanja, a posebno *elektoralnoj teoriji*. (*Invalidnost naše elektoralne teorije, a još više prakse — izbora*). Šiber nedvosmisleno naznačuje svoj teorijsko-metodološki *credo* i svoje vrijednosno opredjeljenje, formuliše ga jasno u uvodnoj studiji i ostaje mu dosljedan: zadatak znanosti, a pogotovo znanosti koja se najneposrednije bavi čovjekom, mora biti da djeluje tako da poveća mogućnost odgovorne akcije ljudi, a ne da povećava mogućnost vladavine jednih nad drugima. Ne postoji vrijednosno-neutralna znanost. Depolitizacija je uvijek sastavni dio tehnokratske ideologije, a stav o nepolitičnosti znanosti pridonosi konzerviranju postojećih društvenih uvjeta.

Samoupravni društveni odnos, ističe Šiber, traži čovjeka koji hoće, zna i može da se postavi kao samostalni djelatni subjekt. I upravo tome subjektu, tome koliko on hoće, zna i može, posvećena je ova knjiga. U tome nas pogledu rezultati baš ne mogu ohrabriti. Svojim analizama i nalazima autor pokazuje kako se taj subjekt (ili kako mi to znamo reći »subjektivni faktor«) nerijetko pojavljuje kao konzervirajući element

društvenog procesa i realizacije vrijednosti za koje smo se opredijelili. No, što je — tu je — ne može se progres graditi, kako bi rekao Lenjin, od nekoga drugog »ljudskog materijala«. Istraživanje toga »materijala«, prezentno, na ovaj ili onaj način, na svakoj stranici ove knjige, ruši naše zablude o njemu, pomaže našoj spoznaji i samoosvještanju, što je jedna od bitnih pretpostavki revolucionarnog mijenjanja postojećeg.

Nastojanja i rezultati Ivana Šibera, sabrani u ovoj knjizi, najbolji su demanti tvrdnje Moskvicija da je »suvremena socijalna psihologija znanost o — američkom društvu«. Oni, makar fragmentarno, svjedoče o nama i o našem suvremenom društvu, o našim htenjima, rezultatima i insuficijencijama. To je, uostalom, i jedini način konstituiranja i društvene relevancije bilo koje discipline iz corpora društvenih znanosti. Ona znanost koja ne daje vlastite istraživačke doprinose u istraživanju društvenog fenomena, nego se jedino oslanja na strane literarne izvore i uzore, u stvari »svira dok Rim gori«, dijeli sudbinu naše privrede koja je gotovo isključivo oslonjena na stranu pamet i licencu.

Naš sistem socijalističkog samoupravljanja, kako opetovano ističe autor, svojevrsni je kreativni proces izgrađivanja novih društvenih odnosa, u sukobu s talozima prošlosti, proces u kojem se, u samo jednoj generaciji, sažeo sav povijesni tok razvitka sa svim svojim proturječjima. Bez tih taloga i defekata nije ni ljudski, subjektivni element toga procesa. Bez istraživanja i poznavanja toga elementa teško ćemo razumjeti domašaj i karakter njegove intervencije u objektivno.

Šiber svojim istraživanjima pokazuje kako se dominantna psihologijska struktura vezana uz »faktor čovjeka« pojavljuje kao intervenirajuća varijabla unutar postojećih društveno-ekonomskih odnosa i postojećih vrijednosti i ciljeva.

Vrlina koju susrećemo i u drugim radovima Ivana Šibera, ovdje je uzorno demonstrirana: to je »produktivna ravnoteža« između teorijskih razmatranja i empirijskih nalaza. U svim ovdje sabranim priložima, eksplicitno ili implicitno, prisutna je argumentirana kritika, kako teorijskog čistunstva, tako i empirijskog redukcionizma kome činjenice zamjenjuju istinu.

Ono što svakako treba istaći pri ocjeni ovoga djela, to je autorova kritičnost spram vlastitih postupaka i rezultata. Ovaj metodički oprez (nerijetko posve odsutan u našim istraživanjima) svakako je opravdan, i znanstveno-teorijski i aktualno-politički, posebno zbog specifičnog karaktera našega društvenog i političkog sistema. U tome pogledu, u iznalaženju novih metodskih i metodoloških pristupa u istraživanju sistema i odnosa socijalističkog samoupravljanja, Šiberova knjiga predstavlja značajan doprinos.

Jovan Mirić

Recenzija

UDK 301.195.6:321.74.076.12

Silvano Bolčić:

Razvoj i kriza jugoslovenskog društva u sociološkoj perspektivi

Studentski izdavački centar, Beograd, 1983.

Razvoj i kriza jugoslovenskog društva u sociološkoj perspektivi jest zbirka radova nastalih između 1975. i 1982. godine. Iako sociolog, autor je niz godina bio vezan uz područje koje nije bilo prvenstveni predmet sociološkog izučavanja — društveni i privredni razvoj.

Stoga će za razliku od, primjerice, Županovljevih *Marginalija o društvenoj krizi, Razvoj i kriza jugoslovenskog društva u sociološkoj perspektivi* imati daleko više uporišta u analizi cjeline društvenih procesa. Umjesto analize podsistema (ekonomskog, političkog, kulturnog) dominira analiza društvenog razvoja — fazā razvoja u poslijeratnom razdoblju, socijalno-strukturalna analiza nestabilnosti, vrijednosnih orijentacija, samoupravne organizacije, nedovoljno razvijenih područja, usmjeravanja društvenog razvoja i planiranja, te interesne problematike društva. Pri tome se u ovome komparativnom presjeku analize dvaju »srodnih« autora koji ekspliciraju problem krize u nas ne že-

li reći da i u Županovljevoj analizi nema tih aspekata, nego da su pristup i razrada različiti. Stoviše, Bolčić ne zaobilazi Županovljevu analizu, nego se ponekad na nju i nadovezuje.

Uvodni dio knjige posvećen je pitanjima globalnih aspekata društvenog razvoja, strategije cjelokupnih društvenih uvjeta i sistema u kojem se on odvija. Naglašujući da tu problematiku izučava iz sociološke perspektive, Bolčić nužno mora dati i teorijsku osnovu za svoja izučavanja, koja ukazuje na višedimenzionalnost, kao i na potrebu da se specifičnost takva pristupa, koliko god on bio širok, eksplicira i eventualno razdvoji od ostalih. S obzirom da je autorova intencija da od tipičnog područja ekonomskog izučavanja sociološkim interpretacijama stvori teren za novo područje (ili za staro područje izučavanje ali na novi način), nastaju i određene poteškoće. Tako, govoreći o predmetu istraživanja, autor ističe da je riječ o društvenom razvoju, da bi na drugom mjestu upozorio da rad ima karakter jedne sociologije izučavanja društvenog i privrednog razvoja, bez obzira na moguće razlike u značenju. Unutar toga predmeta Bolčić »najviše prostora posvećuje takozvanoj ljudskoj strani ekonomskih procesa i promena« (str. 12). Ta je strana problema obrađena i u posebnom poglavlju.

U prvom poglavlju autor ukazuje na razlike u poimanju »razvoja«, »društvenog razvoja« i »razvojnih promjena«. Sintezu shvaćanja tih triju pojmova Bolčić iznosi u postavkama da sociološko proučavanje društvenog razvoja ne isključuje izučavanje društvenih promjena, ako se njima mijenja tip društva, a one se zbivaju kao promjene u društvenom položaju proizvođača i pripadnika društva uopće, uređivanju odnosa među ljudima u sferi njihova djelovanja, sistemu vrijednosti i nastajanja novih oblika društvenog života. Ako sociolozi svoj rad ne svode samo na opisi vanje pojedinih promjena, ključno je pitanje: u kojoj se mjeri jugoslavensko društvo razvijalo kao socijalističko društvo? Autor upozoruje da podružljivanje sredstava za proizvodnju ne rada nužno nove, humanije društvene odnose. Pretpostavka takvih odnosa jest razvijeni integralni sistem samoupravnog odlučivanja o upotrebi sredstava i raspodjeli rezultata rada, pa je time u razmatranje uključen razvoj samoupravljanja.

Samoupravljanje pri tome nije shvaćeno samo kao skup institucionalnih promjena u sferi rada, izražen u promjenama participacije svih zaposlenih u uređivanju međusobnih odnosa i djelovanja. Osobito je važno kakvo je očekivanje sudionika u pogledu mogućnosti ostvarenja ravnomjernijeg utjecaja. Praksa pokazuje da se i pored čestih decentralizacija, praćenih institucionalnim promjenama, ne ostvaruje predviđena demokratizacija odnosa. Infiltracija birokratskih i tehnokratskih snaga moguća je posredovanjem u ozbiljenju zahtijevanih proklamacija i postavljenih ciljeva. Nakon uvođenja radničkog samoupravljanja 1950. u prvi je plan postavljena autonomija poduzeća prema državi, a ne autonomija radnika u poduzećima, da bi radnička prava tek kasnije bila aktualizirana i proširena. (Po Županovljevu sudu od 1951. do 1971. promijenjena su četiri modela samoupravnog poduzeća: etatistički, grupno-poduzetnički, grupno-poduzetnički kombinirani i globalni samoupravni model.) Stupanj autonomije mijenja se iz etape u etapu, ali najčešće na razini poduzeća, a manje u smislu unutrašnje demokracije i participacije. Stoviše, jačaju grupnovlasničke tendencije, profiterska logika, moć rukovodstva. Značajne promjene zbile su se početkom sedamdesetih godina usvajanjem novih normativnih akata, premda ostaje spornim u kojoj su mjeri proglašenje dohotka društvenim vlasništvom, novi instituti društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumijevanja, ovladavanje proizvođača viškom rada uspješno realizirani.

Drugo poglavlje posvećeno je »ljudskoj strani ekonomskih promjena«. Teorijski pristup autor prvenstveno vezuje uz izučavanje ekonomske nestabilnosti pomoću osnovnih »varijabli-kompleksa«: socijalne strukture, ekonomskog ponašanja i efikasnosti u privrednom razvoju. Ukazujući na povezanost tih osnovnih varijabli s ostalima, Bolčić naglašuje značaj znanosti u analizi nestabilnosti: »Sociološka analiza strukture jednog društva može da nam ukaže na izvore interesnog sukobljavanja, intenzitet interesnih konfrontacija, društvenu moć pojedinih interesnih grupa i moguće osnove interesnog povezivanja i usaglašavanja interesa« (str. 58). U analizi socijalnostrukturnih determinanti nestabilnosti u poslijeratnome privrednom razvoju Jugoslavije istaknuti su,

između ostalih, pokazatelji poput rasta cijena na malo (inflacije), stopa akumulacije, odnosa porasta zaposlenosti i radnog kontingenta, te odstupanja važnijih planskih od ostvarenih veličina. Značajan izvor utjecaja na nestabilnost sadržan je u sistemu raspodjele dohotka i osobnih dohodaka, što se manifestira u stvaranju ekonomskih i socijalnih nejednakosti.

U analizi distribucije društvene moći autor navodi rezultate istraživanja Arzenška i Obradovića, te istraživanja obavljena u Institutu ekonomskih nauka u Beogradu. Distribucija društvene moći ne samo što nije ravnomjerna, nego se diferencira i po uspješnosti radnih organizacija, time što različiti oblici njezina manifestiranja u prosjeku opadaju od »efikasnih« preko »osrednjih« do »slabo« efikasnih organizacija, ali zadržavajući pri tome raspon istog smjera po kvalifikacijskoj i hijerarhijskoj ljestvici. Iako prosječno manje istupaju, predlažu i participiraju, radnici su »najjači« na području raspodjele osobnih dohodaka, a »najslabiji« na području komercijalno-financijskih poslova (prema istraživanju J. Obradovića). Odnos prema poduzetničkom riziku negativan je i kod radnika i kod rukovodilaca, a bez toga je smanjena potencijalna i stvarna efikasnost.

U trećem poglavlju autor prelazi na razmatranje razvoja nedovoljno razvijenih područja, dakle na makrorazinu analize društva. Najvažnija komponenta u toj problematici jest »problem stanovništva«, odnosno njegove eksplozije. Tipični demografski indikatori, kao što su stopa nataliteta, mortaliteta, učešća mladog i radno sposobnog stanovništva pojedinih područja, ukazuju na značajne razlike, naročito između ekstrema: SAP Vojvodine i SAP Kosova. Ukazujući na tzv. »demografski okvir« za utvrđivanje zaposlenosti, autor će pokazati da učešće zaposlenog prema ukupnom stanovništvu postaje apstraktnim, te da tek uzimanjem aktivnog stanovništva u obzir dobivamo realniju sliku. Njegova viša vrijednost označuje i veću razvijenost i povoljniju privrednu strukturu (ekstremi: SR Slovenija i SAP Kosovo). Fertilitet se, primjerice kao demografska činjenica isprepliće s društvenim utjecajima, kao što je veće uključivanje žena u društveni život. Istraživanja se nastavljaju tipičnim indikatorima ekonomske strukture (društveni proizvod po stanovniku, društveni proizvod po

jedinih oblasti po stanovniku, učešće aktivnog stanovništva u poljoprivredi prema aktivnom stanovništvu, žena u zaposlenom stanovništvu itd.). Slijede i pokazatelji tzv. »ljudske dimenzije« (broj radio i TV prijemnika, automobila, te liječnika na tisuću stanovnika) koji svjedoče uglavnom o tendenciji smanjenja razlika među republikama i pokrajinama (razdoblje 1968—1976). Daljnja istraživanja Bolčić koncentriraju na uže regione, općine i zajednice općina, a cilj im je ukazati na zaostajanje u razvoju 48 općina uže Srbije koje imaju status nedovoljno razvijenih područja. Autor pokazuje da su to područja s negativnim migracijskim saldom, tj. većim iseljavanjima.

Cetvrto poglavlje o »socijalnim pretpostavkama efikasnog usmeravanja društvenog razvoja« svest će se na pitanje ciljeva društvenog razvoja, usklađivanje različitih interesa i razrješavanje njihovih sukoba, te društvenu mobilizaciju pojedinaca u ostvarenju ciljeva društvenog razvoja. Politički sistem i njegove institucije treba da, u prvome redu, usklađuju različite interese, jer je riječ o pluralističkom modelu društva. Kako je riječ o dobrovoljnoj mobilizaciji društvenih snaga za realizaciju postavljanih ciljeva, očito je da ona mora počivati na identifikaciji ciljeva sistema s interesima većine i to na načelima dominantnosti interesa radničke klase i socijalističke samoupravne demokracije. Otežano donošenje planova i usuglašavanje interesa, suprotnosti interesnih grupa, neefikasnost u načinu odlučivanja jesu više nego dobri razlozi da se ta materija počne temeljitije izučavati.

Autor u tome ne isključuje vrijednost metodologije planiranja, nego naglašuje zapostavljenu »ljudsku stranu problema«. A to znači istražiti sistem interesne strukture, konflikata, komunikacija, odlučivanja i činilaca prevladavanja interesnih suprotnosti i konflikata.

Dosljednija rješenja ne mogu se tražiti u čestim »institucionalnim reformama« i u usavršavanju sistema samoupravljanja koje vodi hiperinstitucionalizaciji i pojačanoj ideologizaciji i birokratizaciji snaga koje to provode, nego su potrebne radikalne promjene u kriterijima i sistemu odlučivanja. Raskorak između »normativnog« i »zamišljenog reda stvari« ne može se ostvariti pod pretpostavkom da su interesi u društvu

neproturječni nego, naprotiv, da njihovo razrješavanje traži i suprotstavljanja pro et contra. Promjena odnosa prema radu ne može se očekivati samo od internih kriterija u pravilnicima, nego i društveno usvojenim kriterijima vrednovanja rada, kako u materijalnom, tako i u statusnom pogledu.

Autor u ovom poglavlju razmatra i probleme obrazovanja i tehnološkog razvoja, nezaposlenosti i sl. Stavljajući u prvi plan »konceptiju razvoja«, on se zalaže da pored definiranih globalnih ciljeva materijalnog i duhovnog razvoja ona sadrži i opredjeljenja o globalnoj organizaciji društva, nosiocima razvoja, metode mobilizacije ljudi, te »razvojnu ideologiju« s idealima i vrijednostima potrebnim za ostvarenje ciljeva društvenog razvoja. To je sukladno autorovu stavu da se sociološka analiza činilaca društvenog razvoja mora prvenstveno zasnovati na »implicitnoj«, a ne »eksplicitnoj« konceptiji razvoja, tj. na istinskim ljudskim potrebama.

Naposlijetku, Bolčićeve analize otvaraju pitanje nisu li one jedna od »teorija srednjeg dometa« ili su tek razvijeni pojedinačni prilozi za tu teoriju. »Teorija srednjeg dometa« nedvojbeno bi, pak, bila plodan pristup analizi, ali uz jednu opću teorijsku i praktičku konceptiju, kao i uvažavanje rezultata ekonomskih kao i političkih znanosti u cjelini.

Zlatko Hinš

Recenzija
UDK 327(73):355.43

Jeffrey Record:

Revising U. S. Military Strategy: Tailoring Means to Ends

Pergamon-Brassey's, Washington 1984.

Polazeći od vlastite definicije strategije kao »kalkuliranog odnosa između ciljeva i sile« Jeffrey Record u ovom, nevelikom po opsegu, djelu upustio se u istraživanje središnjeg problema američke politike: traženja realnih okvira za američku strategiju. Bez prevelikih

teoretiziranja autor je nastojao pokazati kako se razvijala poslijeratna američka strategija i kakve su sve promjene nastupile u geostrategijskim okvirima. Proglašavajući globalne mogućnosti djelovanja osnovnom pretpostavkom uspjeha, kreatori američke politike i strategije nisu vodili računa o odnosu između ciljeva, koje se željelo postići, i sile koja im je stajala na raspolaganju. Zaboravljajući na riječi Fridriha Velikog, koji je svojedobno tvrdio da onaj tko pokušava braniti previše u stvari ne brani ništa«, američki stratezi su u najavljenom globalnoj strategiji u doba atomskog monopola relativno lako uskladivali ciljeve i sredstva. No, promjenom odnosa na nuklearnom planu i promjenama koje su nastupile u međunarodnim odnosima uopće američka je strategija sve više dolazila u raskorak s proklamiranim ciljevima.

Radikalno vrednujući američke poslijeratne pozicije autor ove značajne knjige, koja je inače izazivala brojna reagiranja u američkome političkom životu, ustvrđuje da vojni ciljevi američke politike nisu nikada mogli biti ostvareni. Simultano djelovanje: vlastita obrana i obrana pojedinih udaljenih područja bili su samo dio mita o američkoj vojnoj sili i istodobno rezultat političkih kalkulacija o potrebi takvoga američkog djelovanja. Strategija 2,5 rata, zatim kasnije smanjivanje toga zahtjeva na 1,5 rat, u Vijetnamu su bili suočeni samo s 0,5 rata koji Sjedinjene Države ipak nisu mogle dobiti.

Središnje područje kojim se Record bavi jesu američko-zapadnoevropski odnosi. Po njegovu sudu, Evropa ostaje glavno područje koncentracije vojnih snaga suprotnih koalicija, ali to je vitalna točka američkih dugoročnih strategijskih interesa. Smatrajući da su upravo u Zapadnoj Evropi danas stvoreni uvjeti za samostalniji i nezavisniji politički razvoj na osnovi ekonomskih i tehnoloških dostignuća, autor tvrdi da bi te zemlje trebale uložiti više napora kako bi pronašle svoje mjesto u okviru ukupne strategije Zapada. Njihovo preveliko oslanjanje na Sjedinjene Države kao glavnog jamca njihove sigurnosti i, s druge strane, uvjerenje da se može nastaviti s procesom odnosa na liniji Istok—Zapad, američki autor uzima kao nešto što nije lako ostvariti i traži njihovo jasnije izjašnjavanje (a svakako i financijsku participaciju) u obrani Zapada.

Opisujući pojedine faze američke strategije nakon II svjetskog rata, posebna pažnja poklonjena je razdoblju od 1979. godine za koju se tvrdi da je ispunjena »inflacijom vojnih obveza, a da nije bitnije povećana stvarna američka vojna moć«. Upravo u tom razdoblju, po mišljenju pisca knjige, pokazale su se velike pukotine između političkih želja i strategijskih mogućnosti, što trenutno nastoji ispraviti Reaganova administracija.

Znatan dio knjige posvećen je pitanjima trenutnog stanja u američkoj strategiji, koja je sada suočena s gubitkom nuklearnog primata; promijenjeni su američko-sovjetski strategijski parametri odnosa; izmijenjen je oblik tzv. sovjetske prijetnje; došlo je do promjena u odnosu pomorskih snaga i posebno je ojačala zapadnoevropska ekonomska moć.

U takvim izmijenjenim uvjetima američka strategija nužno treba da progna realnije temelje. Za Recorda nema nikakve sumnje da će američko-sovjetsko konfrontiranje ostati glavna karakteristika međunarodnih odnosa. On ni ne pomišlja na eventualna popuštanja, koja bi nalikovala fazi detenta, nego samo traži sredstva i načine da se racionalizira američka strategija i da se na osnovi vojne sile, koja bi bila znatno veća nego sada, preuzimaju adekvatne političke obveze koje bi Amerika mogla ostvariti.

Tražeci te nove opcije, ali istodobno i načine njihova ostvarenja, Record razmatra pitanja prekoceanskog odnosa podjele vojnih poslova, što podrazumijeva ekonomsku, industrijsku i financijsku podjelu unutar zemalja Zapadne Evrope, Japana i Sjedinjenih Država. Ta nova racionalizacija trebala bi olakšati snošenje dodatnih troškova i stvoriti veću konvencionalnu vojnu silu.

Daljnji način relaziranja upotrebljivije vojne strategije odnosi se na potrebu »intimnog strategijskog angažiranja Kine«. Ne ostavljajući nikakve mogućnosti za drugačije kinesko djelovanje (stanovito neutraliziranje u odnosima supersila ili možda ponovno priklanjanje Sovjetskom Savezu), Record odlučno zagovara potrebu uvlačenja Kine u strategijske sheme Sjedinjenih Država, čime bi bila ojačana tzv. pacifička sigurnost, ali bi se jače strategijski zaokružio i Sovjetski Savez.

Promatrajući sovjetske pozicije, Record se zalaže za maksimalno korištenje

sovjetskih slabosti. One se ogledaju, u prvom redu, u postojanju nepouzdanih sovjetskih saveznika za koje je teško pretpostaviti da bi lojalno djelovali zajedno sa sovjetskim vojnim snagama. Tu je zatim i pitanje rigidne centralizirane komande, koja ne dopušta veće mogućnosti samostalnog djelovanja na terenu. Sovjetski teži pristup morima, iako je u posljednje doba donekle izmijenjen, ipak je daleko od položaja zapadnih zemalja. Slično se odnosi i na pitanje sovjetskih komunikacija u pravcu Istok—Zapad gdje su još uvijek veliki dijelovi sovjetskog teritorija prilično nepovezani. I na kraju, priklanjajući se brojnim sovjetoizima koji stalno ističu sovjetsku tehnološku inferiornost, i Record navodi taj element koji bi trebalo maksimalno koristiti u postavljanju spram SSSR-a.

S američke strane zagovara se veće oslanjanje na rezervne vojne snage i stvaranje veće mobilnosti, što bi trebalo utjecati na ukupno poboljšavanje konvencionalnih američkih aspiracija i postizanje nove harmonije. Razmatrajući upravo pitanja konvencionalnog djelovanja i ostavljajući po strani nuklearno oružje kao posebnu domenu američko-sovjetskih odnosa, Record zaključuje da u novim uvjetima NATO ima složenu zadaću da političku volju, koja i dalje jasno postoji, pretvori u adekvatna vojna sredstva i tako osigura jedinstvenu strategiju akcije.

Autor koji je uz profesorsku karijeru na Georgetown University imao prilike djelovati i kao savjetnik senatora Nuna i koji se detaljno upoznao s konkretnim pitanjima strategije pružio je u ovome radu jasnu sliku američke politike i američkih političkih ciljeva koje bi trebalo realizirati vojnim sredstvima. Ta slika, u najvećoj mjeri, odgovara aktivnostima Reaganove administracije i onom trendu koji teži svestranom jačanju američkih vojnih snaga. Kričička oštrina kojom su razmotrene prijašnje faze američkoga strategijskog planiranja i najava novih poteza najvredniji su dio knjige s kojom, bez obzira na stanoviti stupanj suglasnosti, postoje velike mogućnosti polemiziranja. Neka pojednostavljena rješenja i prilično stereotipna viđenja suvremenog i budućeg razvoja također su indikativna kao dokaz jednog načina mišljenja koji, međutim, ima danas i svoju praktično-političku stranu.

Recenzija
UDK 339.7 + UDK 339.92:061.1 SEV

Zbornik:

*Međunarodnie valutno-
-finansovie i kreditnie
otnošenija*

Međunarodnie otnošenija, Moskva 1984.

Za sovjetsku ekonomsku teoriju s područja međunarodnih ekonomskih odnosa u posljednje vrijeme karakteristična je pojava niza interesantnih monografija, u kojima se s različitih aspekata promatraju suvremeni ekonomski procesi u svijetu. Takve su monografije *Međunarodnie kreditnie otnošenija kapitalističkih stran*, Moskva 1981, *Suvremenie buržoazne koncepcii mirovogo kapitalističkoga hozjajstva*, Moskva 1980, te i najnovija monografija o valutnim i kreditnim odnosima koja je i predmet našeg interesa.

U izradi ove monografije surađivalo je dvadesetak sovjetskih autora, među kojima i Alhimov, Siškov, Matjuhin, Bogdanov, Bogomolov, Béličenko, Konstatinov, Šmelev i drugi.

Monografija je podijeljena na pet cjelina: »Ekonomski problemi svjetske zajednice naroda«, »Međunarodni valutno-financijski i kreditni odnosi kapitalističkih zemalja«, »Valutno-financijski i kreditni odnosi u sferi međusobne suradnje zemalja — članica SEV«, »Valutno-financijski odnosi zemalja socijalističke zajednice s nesocijalističkim zemljama svijeta« i »Organizacijsko-pravni mehanizam međunarodnih valutno-financijskih odnosa«.

Od izuzetno interesantnih sadržaja ove monografije ovdje se mogu izdvojiti dva: prvi se odnosi na analizu suvremenih valutno-financijskih i kreditnih problema kapitalističkih zemalja, dok je drugi vezan uz valutne i kreditne odnose među zemljama članicama SEV-a.

U analizu suvremenih valutno-financijskih i kreditnih odnosa kapitalističkih zemalja autori, s pravom, polaze od raspada bretonvudskoga monetarnog sistema i nastojanja da se određenom dogradnjom »posebnih prava vučenja« uspostavi novi monetarni sistem, koji bi eliminirao svakodobna kolebanja između

osnovnih valuta, a time i glavnih privreda u svijetu. Otuda je u monografiji dana posebna pažnja različitim inicijativama za prestrukturiranje posebnih prava vučenja i prijedlozima reformi koje su s tim povezane.

Doista, kriza koja je nastupila raspadom bretonvudskog sistema stavila je u prvi plan svjetskih problema pitanja valutnih, pa dakle i kreditnih odnosa, između različitih zemalja. Dovoljno je podsjetiti na probleme međunarodnih dugovanja koji rapidno rastu, znatnim dijelom i zbog poremećenih kreditnih odnosa u svijetu, odnosno zbog poremećaja u odnosima između valuta. Kao posljedica monetarnih poremećaja dolazi pak do izuzetno velikog porasta kamatnih stopa, a svako se pomicanje kamatnih stopa reflektira na svjetsku privredu, prije svega na zemlje u razvoju, milijardskim dolarskim rastom dugovanja.

Razdoblje od raspada bretonvudskoga monetarnog sistema do danas — s obzirom na nastojanja oko uspostavljanja novoga monetarnog sistema — autori dijele na tri etape: prvu, od 1965. do 1970; drugu, od 1971. do 1974; treću, od 1975. godine nadalje. U prvoj etapi tek su načete konture bretonvudskog sporazuma ili, kako se to slikovito označuje, zlatnovalutnog standarda. Zbog kronične nestašice deviznih sredstava, koja je mnogim zemljama članicama Međunarodnoga valutnog fonda zadavala nemalu glavobolju obično zato što nisu mogle podmirivati svoje međunarodne obaveze, na prijedlog Francuske o stavljanju u promet neke »dogovorene rezervne valute« tokom 1969. godine u okvirima MMF usuglašeno je stajalište o puštanju, s 1. siječnjom 1970, »posebnih prava vučenja«. Ta su se prava odmah počela nazivati »papirnim zlatom« i korištena su u ograničenom doseg u vanjska plaćanja. Za njih je karakteristično da su se izvukla iz nacionalnih valutnih intervencija, te su tako dobila neka nadnacionalna obilježja. Druga faza praćena je devalvacijom dolara i nastojanjima oko demonetizacije zlata. Za te je svrhe MMF u lipnju 1972. godine povjerio Komitetu 20 izradu projekta reforme međunarodnoga valutnog sistema, u kojem je ova grupa za »posebna prava vučenja« odredila posebnu ulogu. U trećoj fazi grupa 7 najrazvijenijih kapitalističkih država pripremila je prijedlog reforme međunarodnih valutnih odnosa za Privremeni komitet MMF, koji

je realiziran kao »sporazum iz Jamaice«, odnosno kao dopune u Statutu MMF koje su stupile na snagu 1. travnja 1978.

Popravke Statuta MMF-a na osnovi spomenutog sporazuma autori posebno analiziraju i upozoravaju da im se ne bi trebalo davati preveliko značenje, u što nismo posve sigurni. Za sporazum iz Jamaice ne može se tvrditi da je uspostavio novi međunarodni monetarni sistem, ali je ostvario neke ciljeve. Prvo, s njim je regulirana uloga i sudbina zlata kao monetarnog medija. Prema tom sporazumu zlato je demonetarizirano, pa je u skladu s tim donešena odluka o povratu zlatnih uplata članicama Fonda u zamjenu za njihovu valutu. Istovremeno je dio uplata u zlatu prodan na slobodnom tržištu, a dopušteno je i međubankarsko trgovanje zlatom po slobodno formiranim cijenama umjesto, kao što je dugo bio slučaj, po službenim paritetima. Drugo, »sporazum« je raskinuo i vezanost »posebnih prava vučenja« za zlato; mjesto zlata zauzele su nacionalne valute najjačih kapitalističkih privreda, pa je utječaj tih privreda na novi monetarni medij na neki način očuvan. Treće, točno je da »posebna prava vučenja« još nisu preuzela funkciju koju je obavljalo zlato, ali ima indicija da i najveće bankarske kuće u svijetu počinju svoje kreditne operacije iskazivati u tome novom monetarnom mediju. U tom pogledu bilo je i inicijativa da OPEC svoje financijske operacije obavlja u »posebnim pravima vučenja«, a do toga nije došlo jer je Saudijska Arabija izuzetno vezana uz američki dolar.

Kad smo već kod zlata treba upozoriti na poticajna izlaganja o pitanjima ovog metala kao međunarodnoga monetarnog medija u sovjetskoj teoriji. Ta nas izlaganja učvršćuju u uvjerenju o sporim promjenama u monetarnim odnosima između socijalističkih privreda, iako su određene promjene bile najavljene »Kompleksnim programom« (1971). Tako se, na primjer, za socijalističku valutu — transferibilni rubalj (koji je inače čvrsto vezan uz zlato) — i dalje tvrdi da je nastao »zbog izvoza roba« i da se pojavljuje »kao jedinica mjere ugovornih cijena«, premda u sovjetskoj teoriji ima radova koji u transferibilnom rublju vide i neke druge vrijednosti i očekuju od njega da se pojavi kao ravnopravna jedinica u međunarodnom prometu, uključujući i njegovu funkciju

sredstva za akumulaciju i funkciju svjetskog novca.

Steta je što su autori premalo prostora ustupili regionalnim monetarnim sistemima, prije svega sistemu Evropske ekonomske zajednice, a zatim i monetarnom sistemu Arapskog zajedničkog tržišta i drugih integracija u svijetu, posebno monetarnim aktivnostima ekonomskih integracija u Latinskoj Americi. Istovremeno, previše je prostora posvećeno monetarnim problemima u Savjetu za uzajamnu ekonomsku pomoć, odnosno djelatnostima njegovih financijskih institucija. To, naravno, ima ideološku težinu, jer se želi pokazati da su te Institucije na istoj razini s najvećim svjetskim financijskim institucijama. Sa stajališta tehnologije posla to može biti tako, ali po transferima vrijednosti očito nije — ni po opsegu praćenja robnih transakcija, ni po vrstama kredita i višeslojnosti poslovanja a, bez umanjivanja osnovnih vrijednosti, ni po značenju za svjetsku privredu.

Monografija sadrži i probleme koji su čitaocima gotovo nepoznati. Riječ je, prije svega, o analitičkom i iscrpnom prikazu djelovanja socijalističkih banaka na Zapadu, naravno u skladu s zakonodavstvom kapitalističkih država, te u sklopu toga djelovanju sovjetskih banaka u spomenutom prostoru, koje su obuhvaćene skupnim nazivom »sovzagranbanki«. Korisno je navesti da su prve takve banke osnovane još u Lenjinovo vrijeme, da se kasnije njihov broj širio i da u poslovanju postižu zadovoljavajuće rezultate. Upravo uz djelovanje jedne od tih banaka vezan je i nastanak pojma »eurodolar«, koji se kasnije proširio na druga poslovanja i stekao opću upotrebu.

Monografija *Međunarodni valutno-financijski i kreditni odnosi* sadrži i analizu djelovanja međunarodnih financijskih centara, problema platnih bilanci i valutnih tečajeva kapitalističkih zemalja, uloge valutno-financijskih i kreditnih odnosa u razvoju suradnje između Istoka i Zapada i, naposljetku, blok pravnih problema vezanih uz funkcioniranje međunarodnih valutnih i kreditnih odnosa i institucionalizaciju tih odnosa.

Monografija, dakle, zahvaća mnoge sadržaje od izuzetna značaja za suvremenu svjetsku privredu. S viđenjima u njoj ne moramo se suglasiti, ali se ona u analizi te privrede ne mogu mimoći. Stoga se ova monografija može prepo-

ručiti i širem krugu stručnjaka, posebno ekonomistima, jer je naša ekonomska literatura u takvim radovima deficitar-na.

Vlatko Mileta

Recenzija
UDK 330.342.14(73)

Milan D. Vojnović: *Američki kapitalizam*

NIO Poslovna politika, Beograd 1984.

Knjige Milana D. Vojnovića, *Američki kapitalizam* predstavlja značajan doprinos naučnom razmatranju američkog kapitalizma, njegove strukture i unutrašnje transformacije, s jedne, i specijalne uloge i strategije Sjedinjenih Američkih Država u svjetskoj privredi, s druge strane. To je zanimljivo, a iznad svega i korisno djelo, jer je autor uspio da na sistematski način obradi i prezentira prilično široku oblast a da ona, ipak, pri tome ne izgubi u svom značenju.

Milan D. Vojnović dolazi do zaključka, naravno prethodnom naučnom obradom prikupljenih podataka, da se bez razumijevanja američkog kapitalizma, njegove strukture i dinamike ne može razumjeti ni savremena ekonomska i politička situacija u svijetu, s obzirom da SAD u poslijeratnom periodu zauzimaju jedno od središnjih mjesta u međunarodnoj zajednici.

Rad je konceptiran u tri djela i zaključak. U prvom dijelu, »Američki korporacijski kapitalizam«, autor na znalački i nesvakidašnji način dolazi do saznanja da savremenu epohu američkog privrednog razvoja obilježava ubrzani proces koncentracije i centralizacije kapitala, što ima za posledicu stalno jačanje kapitalističkih preduzeća i sve veći utjecaj jednog njihovog manjeg dijela na kontrolu ukupnog društvenog kapitala. Nakon svestrane analize koncentracije i centralizacije kapitala u industriji i bankarstvu u SAD i ukazivanju na »tri velika talasa fuzija«, autor prelazi

na analizu koncentracije i centralizacije kapitala na međunarodnom planu, da bi odmah na početku zaključio da se oni nalaze u dijalektičkom jedinstvu.

Međunarodnu koncentraciju industrijske i finansijske moći povećava, po autorovom mišljenju, paralelna i povećana internacionalizacija finansijskih korporacija i banaka, kao i sve brži razvoj tješnjih veza industrijskih i finansijskih firmi na međunarodnom planu. Ogromna moć transnacionalnih poduzeća u SAD stvorila je mogućnost pojave Amerikom« (str. 20). Ta opravdanost pojave priče tko stvarno upravlja tim više dobiva na snazi što transnacionalna poduzeća danas kontroliraju oko 2/3 nacionalnog bogatstva Amerike (str. 38).

U analizi bankarske i strateške kontrole autor polazi od shvatanja R. Hilferdinga, M. Fennema, P. Sweezya, J. Scotta, V. Perloa i drugih, da bi potom došao do zaključka da je to jedan od osnovnih pristupa koji na najefikasniji način vodi ka koncepciji »finansijske grupe« kao osnovne organizacijske jedinice finansijskog kapitala SAD. Takav pristup omogućuje sveobuhvatno omeđivanje glavnih »centara moći«, s obzirom da njihova istraživanja treba da polaze, u svakom slučaju, od vidokruga finansijskih grupa. I u analizi »finansijskih grupa« autor prethodno polazi od navođenja i razrade shvatanja nekolice viđenijih teoretičara iz te oblasti, a naročito od analize »personalnih unija«, utvrdivši pri tome da njihovo istraživanje daje »donekle ograničene vrijednosti« (str. 57) u zaključivanju o organizaciji kapitalističke privrede. No, bez obzira na te »donekle ograničene vrijednosti«, autor smatra da njihova analiza može, ipak, pružiti određene korisne indikacije.

U završnom prvom dijelu svoga rada autor zaokružuje svoje istraživanje iz te oblasti. U tom smislu on i kaže: »U objašnjenju strukture moći u američkoj privredi i društvu ne može se zaobići koncepcija 'korporacijske elite', koja obuhvata sve one koji drže vodeće pozicije u krupnim korporacijama. Riječ je, dakle, o sloju koji obuhvata glavne izvršne funkcije (menadžeri) i onima koji drže direktorske funkcije, specijalno kroz personalne unije koje povezuju industrijske, trgovačke i finansijske firme (finansijski kapitalisti)« (str. 62).

U drugom dijelu rada, »Amerika i svjetska privreda«, autor, kao glavni za-

datak, postavlja utvrđivanje ne samo mjesta i uloge SAD u svjetskoj privredi, već i osnovne karakteristike unutrašnjeg razvoja te zemlje. U toj analizi našlo je mjesto i utvrđivanje stepena međunarodne ekspanzije američkog kapitala, kao i njegovog utjecaja na međunarodne ekonomske odnose.

Uz svestranu primjenu empirijskog metoda, kritičke analize prikupljenog materijala, poštovanja Marxovog dijalektičkog analitičko-sintetičkog metoda, kao i dijalektičkog metoda apstrakcije i konkretizacije, autor uspijeva da izdvoji iz ogromnog bogatstva prikupljenog materijala glavne odrednice različitog shvatanja o ekspanziji američke moći. Uzgred rečeno, on se distancira od različitih shvatanja koja potječu od građanskih teoretičara, ali to nikako ne znači da mu pojedini dijelovi njihovih nalaza ne služe u oblikovanju zajedničke osnove tih stavova i njihove upotrebe s marksističkim shvatanjima.

Dok jedni teoretičari, kao na primjer S. M. Miller, R. Benet i C. Alapat osporavaju one teorije koje smatraju da unutrašnje protivrječnosti američke privrede neizbježno dovode do toga da Amerika nastoji riješiti svoje probleme eksploatacijom slabijih zemalja, dotle drugi, kao na primjer Heather Dean, smatraju da je velika zavisnost američke industrije od inostranih izvora sirovina sama po sebi dovoljna da objasni američku politiku, čiji je osnovni zadatak neprekidno snabdijevanje sirovinama iz zemalja trećeg svijeta (str. 66).

U obradi američke globalne strategije autor dolazi do zaključka da su SAD posebno zainteresirane za formuliranje i oživotvorenje jedne globalne strategije, i u tom smislu planeri američke vanjskopolitičke strategije samouvjereni su očekivali trenutak kad će se SAD pojaviti kao dominantna svjetska sila.

Amerikanci su svoj ekspanzionizam i integraciju u svjetskoj privredi ostvarivali, historijski gledano, na specifičan način. Za razliku od evropskih kolonijalnih sila koje su ostvarivale svoj kolonijalizam isključivo putem teritorijalnog osvajanja, američki imperijalizam je izbjegavao neposrednu političku kontrolu, ali je zato primjenjivao druge, neupadljivije, forme dominacije posredstvom ekonomskih, političkih i ideoloških pritiska.

SAD su mogle u decenijama nakon drugog svjetskog rata postati lider kapitalističkog svijeta zahvaljujući ne-

sumnjivoj povezanosti ekonomske, političke i vojne moći. Koristi koje proizlaze iz te ekonomske i političke dimenzije američke prevlasti najbolje je iskazao Arthur Mac Ewan. Po Mac Evanovu shvatanju, pogodnosti koje su SAD ostvarile posredstvom vojne, političke i ekonomske premoći jesu slijedeće: prvo, Americi je omogućeno da diktira ekonomsku i drugu politiku unutar kapitalističkog svijeta; drugo, da uspostavi međunarodni ekonomski poredak koji joj najbolje odgovara; treće, omogućeno joj je podržavanje međunarodne ekspanzije ekonomskog kapitala i četvrto, to je pridonijelo stvaranju povoljnijih uslova za privrednu ekspanziju u samim SAD (str. 80).

Milan D. Vojnović u svom radu *Američki kapitalizam* nije mogao, kao što to i sam kaže, da na jedan sistematski i sveobuhvatan način izloži cjelokupnu klasičnu teorijsku baštinu o imperijalizmu, ali je zato ukazao na teorijske poglede Hobbesa, Hilferdinga, Kautskog i Lenjina.

U trećem dijelu rada »Temelji dominantne privrede«, autor obrađuje dva oruđa dominacije: poljoprivredu i industriju, kao i motornu snagu ekspanzije transnacionalne korporacije i banke. U naučnoj obradi poljoprivrede kao prvog oruđa američke dominacije autor dolazi do zaključka da je poljoprivreda izuzetno značajan, ali na žalost i dosta previđen element američke privredne moći. Navođenje shvatanja R. L. Paarlberga čitaocu omogućuje da »osjeti« vazu između porasta značaja poljoprivrede u američkoj strategiji i slabljenja drugih domena američke premoći. U tom smislu Pearlberg i kaže: »Kada su Sjedinjene Države uživale neposrednu vojnu supremaciju, samodovoljnost u energiji, snažnu valutu i dominantnu poziciju u izvozu industrijskih proizvoda, stratezi vanjske politike nisu mnogo govorili o 'moći hrane' ... Kada je počela da opada uloga ostalih vanjskopolitičkih preimućstava, stratezi Sjedinjenih Država su počeli da pokazuju aktivni interes za oružje hrane« (str. 143).

Obradom drugog važnog problema, ne samo za SAD, već i za druge članice međunarodne zajednice, mineralnih sirovina, autor ukazuje na skoru pojavu ozbiljnosti ovog problema za SAD. Naime, već se danas osjeća oskudica pojedinih mineralnih sirovina. Domaći izvori kalaja, liskuna, bizmuta, fluora, stroncijuma, hroma, nikla, platinske grupe, i dru-

gih tako su ograničeni i locirani da ne postoji gotovo nikakva mogućnost njihovog povećanja otkrićem novih rezervi. Ako se tome dodaju i izvjesne erozije prevlasti koju su SAD imale u poslijeratnom periodu, i stvaranje rivalstva u triangularnom odnosu između SAD, Japana i zapadne Evrope, tek se onda problem ispoljava u stvarnim dimenzijama. Zbog toga se u SAD posvećuje naročita pažnja mogućnosti njihovih supstitucije i reciklaže.

Značajnu pažnju u svom radu autor posvećuje i transnacionalnim korporacijama i bankama, smatrajući ih motorom snagom američke ekspanzije, a transnacionalni finansijski kapital i njegovu svjetsku ekspanziju glavnim činiocima i snagom američkog kapitalizma.

U zaključnim razmatranjima autor navodi da osnovna postavka koju je želio potvrditi u svom radu jest da SAD nisu samo centralna privreda svjetskog kapitalizma, već da su i vojno politički i ekonomski apsolutno premoćne u kapitalističkom svijetu, odnosno da njihova strategija izražava ovu premoć težeći da iz nje izvuče maksimalne koristi za svjetski kapital, s američkim kapitalom na vrhu (str. 221).

Milan D. Vojnović, zahvaljujući svom naučnom iskustvu, izlaže tematiku na sistematičan, kritičan i nadasve krajnje objektivnan način, te smo uvjereni da će svaki čitalac naći u ovoj knjizi ponešto od onog što će nadopuniti njegova saznanja.

Jusuf Čaušević

Recenzija
UDK 316.77

Miroljub Radojković:

Savremeni informaciono-komunikacioni sistemi

Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1984.

Iz veoma bogate i raznolike komunikološke literature u nas je prevedeno jedva pokoje djelo, domaćih je djela premalo, a među njima ona sistematska još su rjeđa. A ipak, radi se o proble-

matici kojoj se načelno pridaje veliki značaj, što ne može prikriti očitu disproporciju između znanstvene produkcije na tom području i onoga što bi zahtijevala osmišljena društvena praksa.

Brojna empirijska i teorijska istraživanja u svijetu, osobito u zapadnim zemljama, nalaze se već pred pokušajima stanovite radikalne revizije dosadašnjih dominantnih orijentacija. Sazrijevanje ne samo uvjeti za sabiranje temeljnih doprinosa komunikologije općim saznanjima društvenih znanosti, nego i obratno, postaje neophodno da se jasnije razgraniče pristupi i utvrdi da li je komunikologija naprosto uvjetni naziv za raznolika disciplinarno najčešće nedefinirana istraživanja — od primijenjenih do fundamentalnih — koja se bave društvenim i civilizacijskim fenomenima komuniciranja. Od lingvistike do kibernetike i od sociopsihologije do političke ekonomije, komunikologija je dobijala mnoge pobude, a da se još nije posve konstituirala na jednoj općoj teorijskoj osnovi. Ni sada izgledi za to nisu baš povoljni. Možda više nego ikdje drugdje u društvenim i humanističkim znanostima ideološki balast u ovoj oblasti preteže i zasjenjuje neriješenu epistemološku problematiku. Štoviše, i nedavni pokušaj časopisa svjetske reputacije, *Journal of Communication*, da međunarodnim simpozijem bilansira polustoljetno iskustvo i registrira sva aktualna fermentiranja u komunikologiji, mogao je tek općenito utvrditi dvije glavne, premda ne i koherentne struje: tzv. pozitivnu i tzv. kritičku tradiciju. Knjiga Miroljuba Radojkovića, iz mlade generacije naših autora (docenta na Fakultetu političkih nauka u Beogradu), ambiciozna je u želji da iscrpnim pregledom dođe do čvršćeg obuhvata onog kompleksa društvenog saobraćanja što ga je označio naslovom svoje knjige: *Savremeni informaciono-komunikacioni sistemi*.

U središtu je njegove pažnje »poseban socijalni sistem, koji je u odnosu na svoj kontekst, na globalno društvo u kojem funkcioniра, uža pojava, to jest — podsistem«. To opredjeljenje, to apriorno razgraničenje, nije arbitrarno, a niti je samo metodičke naravi. Ono je motivirano i jednom općenitom okolnošću koju autor uvida: »Svi vidovi društvenog komuniciranja trpe 'pritisak' institucionalizovane, sistemske tvorevine koje poput opne obavija celinu društvenog komuniciranja« (str. 14).

Pri tome on nije bio bez dilema. »U praksi se socijalne organizacije i njihove aktivnosti ne razdvajaju, njihovo 'razlučivanje' moguće je samo teorijski«, priznae on, ali je pravo pitanje kako teorijski to razlučivanje učiniti kongruentnim sa samim predmetom istraživanja.

Radojković posve ispravno utvrđuje da informacijsko-komunikacijski sistem, stvoren u klasno raspolučenom društvu, može biti samo selektivna tvorevina. Ono što je u tome sociološki zanimljivo jest činjenica da su u suvremenim uvjetima dominantni organizirani agensi komuniciranja, što opet ne mora značiti da su oni drugi, neorganizirani — od pojedinaца do društvenih grupa — nevažni. Politološki, pak, autoru se čini presudnom činjenica da komunikacijski agensi svoju moć zadobijaju iz drugih podсистema — političkog, ekonomskog, kulturnog — i da se upravo u političkom sistemu definiraju njihovi statusi i uloge. Tu oni zadobivaju političku moć, pa se ona samo transformira u nov oblik kada se ti pojedinci, društvene grupe ili institucije pojave kao agensi u javnim ili politički značajnim vidovima komuniciranja. Stoga je, po njegovom mišljenju, teorija političkih sistema najmjerdavnija osnova izučavanja normativnih i stvarnih obilježja najrazličitijih varijanti informacijsko-komunikacijskih sistema koji djeluju u suvremenom svijetu i koji se, unatoč njihovoj različitosti, mogu prema načinu njihova funkcioniranja klasificirati u tipične cjeline.

Teškoća s kojom se autor suočio već od početka svoje nakane jest definicija samog predmeta istraživanja kojem nije lako naći korespondirajući pojam. On je to uspio tek tentativno, globalnom formulacijom kojom nije izbjegao sinkretizam. Pod informacijsko-komunikacijskim sistemom Radojković razumije, doslovce, skup institucija, kanala i aktivnosti pomoću kojih posebne grupe društvenoj zajednici osiguravaju princip javnosti i informiranje, kao i normativne i druge odnose koji tim povodom nastaju između tih institucija, kanala i grupa (str. 22).

U smislu dviju spomenutih tradicija komunikološkog istraživanja mogli bismo reći da se Radojković time opredijelio za onu prvu, pozitivnu ili pozitivističku. To, međutim, ne znači da u svome radu nije i kritički usmjeren, ali izvanjski, jer je sam predmet shvatio tako da izmiče imanentnoj kritici.

Iako podsystem o kojemu je riječ nije postavljen kao realitet po sebi, on mu se ipak takvim nameće u modelskoj deskripciji za koju širi društveno-povijesni kontekst ima tek funkciju pobliže naznake društvenog vremena i prostora.

Sistematičnost autorova osigurala je knjizi dovoljno pouzdan obuhvat te inače difuzne građe; u njoj je ta građa, crpljena iz brojne literature, dobro sabrana u preglednoj razdiobi prema, po autorovu sudu, bitnim konstitutivnim aspektima svakoga suvremenog informacijsko-komunikacijskog sistema: njegovim agensima i kanalima, njegovom objektu i funkcijama, te prema najmarkantnijim tipovima. Čitalac će se tu lako snaći i naći vrijedne obavijesti, podatke pa i kritičke opaske upravo o specifičnostima ustrojstva i djelovanja pojedinih sistema i njihovih organiziranih agenasa: od države, kao najopćenitijeg, i političke partije, kao najizrazitijeg, do velikih društvenih grupa, kao što su interesne grupe kapitala, sindikati i vjerske zajednice. Moći će upoznati i bitne razlike u obilježjima njihova funkcioniranja — konzervativnom, reprezentativnom, participatorskom — a i veoma brižljivo odabrane primjere za te klasifikacije u komparativnim analizama pojedinih zemalja.

Sinkretička definicija predmeta-pojma-problema, valja priznati, u izvedbi se pokazala manje opasnom po informativnu vrijednost ove obimne studije, nego po njezin teorijski doseg. Autor je, možda, to i svjesno htio, ostavljajući vjerovatno za druga vremena temeljitiji napor kritičkog razumijevanja onih društveno-povijesnih realiteta koji se ni sociološki ni politološki ne mogu dostatno istražiti kao pretpostavke aktualizacije emancipatorskih interesa zajednice i ljudske komunikacijske moći.

Matko Meštrović

Prikaz

UDK 342.745:340.130.569

Nikola S. Ivančević:

Društvena samozaštita

Fakultet narodne odbrane, Beograd 1983.

Fakultet narodne odbrane Univerziteta u Beogradu prošle je godine izdao knjigu *Društvena samozaštita* autora dr Nikole S. Ivančevića. Ova knjiga zasluži posebnu pažnju jer pripada retkim teorijskim razmatranjima društvene samozaštite koja, doduše, kao naučna disciplina postoji tek deset godina, što će reći da je na početku svog razvoja. Sam autor u predgovoru kaže: »Zbog svoje celovitosti, samozaštitna praksa se ne može razumeti sama po sebi, bez razumevanja teorije o društvenoj samozaštiti socijalističkog samoupravnog društva, koja je u razvoju«.

Knjiga sadrži tri logično povezane i komplementarne tematske celine: društvena samozaštita i nauka društvene samozaštite; pojam i predmet društvene samozaštite; izvori društvene samozaštite.

Prvo poglavlje razmatra nastanak i razvoj naučnog izučavanja društvene samozaštite. Autor polazi od dva osnovna terminološka značenja društvene samozaštite: političko-pravnog i naučno-teorijskog, da bi potom ukazao na uzroke zbog kojih teorija još uvek nije dovoljno objasnila konkretne oblike ostvarivanja i društveni sadržaj društvene samozaštite. Autor naglašava da je društvena samozaštita kao naučna disciplina tek u razvoju i da je u grupi nauka o državno-pravnoj i političkoj nadgradnji društva. Društvena samozaštita je i naučni sistem koji je takođe u razvoju i ima svoj društveni, teorijski i pedagoški značaj.

U drugom poglavlju se govori o pitanjima koja bliže određuju pojam i predmet društvene samozaštite. Autor prvo obrazlaže razna shvatanja pojma društvene samozaštite i zaključuje da postoje objektivne teškoće oko objašnjenja značenja izraza društvena samozaštita: »Nauka ili naučna disciplina izgrađujući sebe stvara svoje specifične termine, pojmove i kategorije. Pred tim zadatkom se nalazi i društvena samo-

zaštita«. U kategorije bitne za shvatanje pojma i predmeta društvene samozaštite ubrojene su: funkcija države, zaštitna funkcija države, zaštitna funkcija samoupravnog društva i bezbednost. Pojam društvene samozaštite u naučnom sistemu jezički je teško odrediti u jednoj definiciji. Zato se društvena samozaštita definiše na dva načina. Teorijski pojam se utvrđuje na sledeći način: »Društvena samozaštita predstavlja instrument, odnosno način ostvarivanja diktature proletarijata i u sferi zaštite socijalističkog samoupravnog društva kao neposredni i dugoročni interes radničke klase, koja ima vodeću ulogu u društvu«. Autor obrazlaže da je suštinu društvene samozaštite teško shvatiti bez marksističkog shvatanja diktature proletarijata. Jer, kao funkcija samoupravljanja, društvena samozaštita je instrument diktature proletarijata zato što je samoupravljanje specifičan oblik diktature proletarijata. Pozitivno-pravni pojam (uvažavajući stepen uopštavanja) određuje se na sledeći način: »Društvena samozaštita je sistem ustavnih i zakonskih normi kojima se u cilju ostvarivanja zaštitne funkcije našeg socijalističkog samoupravnog društva utvrđuje politika zaštite, kao i prava i dužnosti subjekata u sprovođenju te politike«. Autor u tom smislu izvodi društvenu samozaštitu iz samog bića socijalističkog samoupravljanja i kaže da se zaštitna funkcija ostvaruje preko brojnih i raznovrsnih delatnosti (radnji i postupaka), a nosioci te zaštitne funkcije društva jesu subjekti društvene samozaštite, pre svih radni ljudi i građani.

Istaknuto mesto u knjizi dato je određivanju predmeta društvene samozaštite, koji se razmatra u užem i širem smislu. Kako je predmet u širem smislu još u razvoju, autor pažnju usredsređuje na zaštitu osnovnih vrednosti društva, koje ističu i Ustav SFRJ i ustavi socijalističkih republika i socijalističkih autonomnih pokrajina: ustavom utvrđeni socijalistički društveni poredak, samoupravna i druga prava radnih ljudi, slobode čoveka i građanina, društvenu imovinu i ličnu i imovinsku sigurnost građana.

Treće poglavlje ima posebnu vrednost jer predstavlja svestran i sintetizovan osvrt na izvore društvene samozaštite. Aktuelnost izvora autor vidi u marksističkoj nauci, revolucionarnom iskustvu i zaštiti tekovina socijalističke revolucije, u političkim i pravnim odlukama i

dokumentima o idejnim i političkim osnovama društvene samozaštite. On ističe da je osnovni izvor društvene samozaštite ideologija, odnosno ideološko-politički koncept na kojem je izgrađivano naše društveno uređenje, a da je teorijska snova društvene samozaštite sadržana u marksističkoj nauci. U ovom delu ukazano je na učenje klasika naučnog socijalizma o odumiranju države, otuđenju rada, diktaturi proletarijata i naoružanom narodu i na marksističko učenje o odumiranju države i diktaturi proletarijata u vezi sa zaštitnom funkcijom i jugoslovenskoj teoriji i praksi. Autor, dalje, razmatra revolucionarno iskustvo kao izvor društvene samozaštite i daje pregled stvaranja i razvoja organa bezbednosti kao stručnih nosilaca poslova zaštite u toku socijalističke revolucije. Pod političkim i pravnim izvorima društvene samozaštite podrazumeva odluke i dokumenta o idejnim i političkim osnovama društvene samozaštite, odredbe Ustava SFRJ o društvenoj samozaštiti, savezne propise kojima su regulisana određena pitanja od značaja za društvenu samozaštitu, republičke i pokrajinske zakone o društvenoj samozaštiti i druge republičke i pokrajinske propise od posebnog značaja za društvenu samozaštitu.

Kada istražuje i analizira, autor se oslanja na stvaralačku misao Josipa Broza Tita, radove Edvarda Kardelja i teorijske radove osnivača naučnog socijalizma: Marksa, Engelsa i Lenjina.

Sadržaj knjige omogućuje čitaocu da na jednom mestu nađe bitna teorijska razmatranja još nedovoljno istraženih i objašnjenih pitanja društvene samozaštite. Knjiga je namenjena studentima fakulteta-smerova narodne odbrane, ali će nesumnjivo dobro doći svima koji se bave posredno ili neposredno društvenom samozaštitom.

Knjiga je pisana nešto težim stilom i da bi se shvatila neophodno je imati predznanje iz oblasti marksizma, istorije, odbrane i zaštite. Korisno će poslužiti čitaocima zainteresovanim za proučavanje, istraživanje i razvoj društvene samozaštite, a svakako i onima koji se bave vaspitno-obrazovnim radom ili radom u stručnim organima i telima.

Ova knjiga je prvi deo, i uvodni, a iz predgovora se da zaključiti da će uskoro izaći i drugi deo u kojem će biti obrađeni oblici ugrožavanja i praksa ostvarivanja zaštite u SFRJ.

Slavica Radojević

Recenzija

UDK 327.57(262)+UDK 327.39

Zbornik:

Sredozemlje 80-tih godina

Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu — Marksistički centar GK SK — »Međunarodna politika« — Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd 1984.

Kompleksna istraživanja Sredozemlja nisu dosad bila česta ni u svetu, a ni u nas. No, čini se da raste interes za istraživanjem ove regije.¹

Izraz toga su i referati i autorizovana izlaganja učesnika naučno-publicističkog skupa »Sredozemlje 80-tih godina«, održanog u maju 1984. u Beogradu, neposredno pred Konferenciju progresivnih partija i pokreta Mediterana.

Studija počinje uvodnim napomenama urednika da bi se nastavila kraćim esejem A. Grličkova »Mediteran u osamdesetim godinama«, u kome autor pokušava da ukaže na značaj zbivanja na Mediteranu ne samo za Evropu i Balkan, već i za pribrežne zemlje.

Uvodne referate »Sredozemlje i međunarodni odnosi« i »Nesvrstanost i Mediteran« izradili su M. Stojković i R. Petković. Stojkovićeva studija je uspeo pokušaj sintetiziranja međunarodnih zbivanja u ovom regionu od 16. veka do najnovijih događaja. Njena vrednost je u tome što nije samo istorijsko nizaње činjenica već i autorovo zauzimanje stava o pojedinim situacijama, te stoga može biti veoma poticajna za razgovor o Sredozemlju. R. Petković, naš poznati stručnjak za problematiku nesvrstava-

1 Vredna pažnje je knjiga *The Mediterranean region* koju je uredio G. Luciano, direktor Instituta za međunarodne odnose, u izdanju CROOM HELM — London & Canberra, ST. MARTIN'S PRESS, New York 1984. Nastala je kao rezultat završetka jednogodišnje faze istraživanja i referata koji su podneseni na konferenciji u Villa Montecuoco u Castelgndolfo u Italiji održanoj u septembru 1983. Studija je vredan doprinos boljem poznavanju ekonomske, vojne i političke problematike Sredozemnog regiona.

nja, u svojoj kratkoj studiji ukazao je na osnovne elemente politike nesvrstanih zemalja u mediteranskoj regiji i stavove nesvrstanih o postojećim kriznim žarištima.

U blok »Odnosi i saradnja« uvršteno je sedam radova.

Prva studija V. Vekarića i B. Tadić važna je ne samo zato što ukazuje na kontinuitet interesa nesvrstanih zemalja za mediteransku regiju, koji se može sagledati analizom rezolucija i dokumenata nesvrstanih o Sredozemlju, već i zato što tematizira veoma važno pitanje pokreta — njegovo delovanje na univerzalnom i regionalnom nivou. Sučeljavajući stavove problematike jedne i druge koncepcije dokazuje se da »...nema, naime, osnova za davanje prednosti regionalizmu nad univerzalizmom u doktrini i praksi ponašanja... Istovremeno, nema razloga niti za takvo isticanje univerzalnog karaktera ove politike i ovog pokreta, koje inače po sebi nije sporno, ali koje bi zapostavljalo ili čak negiralo vrednosti užeg regionalnog okupljanja nesvrstanih zemalja...« (str. 82)

U tekstu »Okupljanje progresivnih partija i pokreta Sredozemlja«. S. Lazarević želi da ukaže na napore progresivnih partija i pokreta koji »svojom opštom umerenošću za ostvarivanje progresivnih i demokratskih preobražaja u svojim zemljama i za uspostavljanje i razvijanje novih odnosa u regionu zasnovanih na ravnopravnosti, afirmisali su se kao važan činilac ukupnih kretanja u regionu i kao uticajna snaga u borbi za mir, nezavisnost i društveni progres« (str. 85). Rad ostaje samo dobra namera, jer autor u njemu nije čak ni nabrajao o kojim je pokretima i partijama reč, a kamoli da se upustio u analizu njihovog delovanja, tako da u njegovu tekstu ima puno političkih fraza, dobrih želja i ponavljanja poznatog.

B. Zupan je korektno izložio neke elemente ekonomske saradnje, na primer delovanje EZ, te Arapske lige, Zajedničkog arapskog tržišta i Saveta za arapsko ekonomsko jedinstvo. Pri tome nije zaboravio da naglasi značaj međuarapskih razilaženja i uticaj regionalnih ratova na arapsko jedinstvo, te probleme PLO-a i situacije na Kipru. Stoga je sa pravom izrekao da saradnja na Mediteranu »može se razvijati ako u bazenu ne postoje ratovi, oružani sukobi, upotreba ili pretnja si-

lom, mešanje u unutrašnje stvari« (str. 109). U tom smislu je saradnja i garant bezbednosti.

Mediteranska saradnja, posebno njezini dometi i ograničenja, tema je kojom se pozabavio M. Dromnjak. Sadržaj rada autor je razmotrio na dva plana: (a) institucionalizovani, pravnopolitički (u najvećoj meri: međudržavni) i (b) programatski, društveni (partije, pokreti, nevladine organizacije, nauka, institucije izvan državnog mehanizma). Pri tome iznosi brojne podatke o regiji, koji su u funkciji ukazivanja na njezinu složenost. Ukazavši na ograničenosti prvog plana saradnje, autor ističe delovanje političkih partija i pokreta koji je u stvari »raskršćivanje panjevitih ledina kojima će državne strukture i diplomatije proći za deset, dvadeset itd. godina« (str. 121).

Prilog D. Bekića jeste dosad najtemeljitija deonica u zborniku. Vredno je istaći da on u analizi 15 najvažnijih etničkih i verskih pokreta u regiji Sredozemlja nije pošao od njih samih, već da one društvene kategorije koja ih je »proizvela« — od vladajućeg načina proizvodnje. Pri tome se poslužio dijakronijskom metodom koja etničke i etnoreligijske pokrete promatra u razvoju, tačnije koja uvažava interakciju objektivno datih okolnosti i delovanja subjektivnog, ljudskog činioca u određenom razdoblju.

Razmatranja vezanosti Balkana i Sredozemlja prihvatio se Č. Vučković. Polazeći od toga da je Balkan, time što geografski pripada Sredozemlju ali i zbog mnoštva drugih razloga, sudbinski vezan uz ovu regiju, a međubalkansko približavanje istorijski se potvrdilo kao najsigurniji put ka poboljšanju prilika u Sredozemlju, u Evropi pa i u svetu. Autor ne zaboravlja da napomene ni neizvesnosti, a i napetosti koje su postojale u odnosima među balkanskim zemljama. Činjenica je da razlike među zemljama i njihovim sistemima postoje i da su u određenoj meri vezane uz pripadnost raznim vojno-političkim savezima. Pojašnjavajući genezu ideje o pretvaranju Balkana u bezatomsku zonu autor oslikava stavove pojedinih zemalja i locira razloge koje neke od njih svrstavaju u raznoliki tabor protivnika ove ideje.

Regionalna saradnja na Mediteranu — primer Crne Gore i Pulje tema je B. Vojičića. Imajući u vidu značaj koji je naša zemlja pokazivala u prošlosti,

a i danas, u razvoju dobrosusedskih odnosa sa prijateljskom Italijom na bazi osimskih sporazuma, prilog je vreden jer pokazuje da je razvijanje konkretne saradnje moguće kad za to postoji obostrano htenje. Rast robne razmene, privredno, kulturno, naučno, informativno povezivanje elementi su trajnih dobrosusedskih odnosa i približavanja dveju zemalja koje, iako različitih unutrašnjih sistema i međunarodnog položaja, može da posluži kao primer.

Druga tematska celina, »Bezbednost na Mediteranu«, počinje radom Ž. Šotre »Velike sile i Sredozemlje«. Uzevši za ishodište svog rada vojnu politiku i strategiju SAD i njezinih saveznika, te SSSR-a, autor je uspeo da kvalitetno prezentira strateške interese oba bloka i da pri tome svoje navode argumentira obiljem podataka. Nedostatak studije jeste u tome što autor ne navodi izvore iz kojih je crpio podatke o vojnim snagama.

Razmatranja geostrateškog značaja Sredozemnog mora prihvatilo se R. Stojanović. Propitujući važnost ovog morskog prostora u nadmetanju supersila on smatra da »isticanje značaja Sredozemnog mora u ravnoteži snaga ne umanjuje značaj činjenice da ono više nije 'svetsko more'. Disperzija na čitav globus učinila je da tek ziva mora zajedno mogu imati taj epitet« (str. 214). Međutim, autor je svestan geostrateškog značaja Sredozemlja kao dela glavnog fronta sučeljenih sila i ispravno zaključuje da u eri nuklearne i raketne tehnike ova regija teško može postati prostor s kojeg bi velike sile mogle povući svoje nuklearne sile i potencijale.

Iz pera vrhunskog vojnog stručnjaka M. Babića nastao je rad »Raketno nadmetanje supersila u Sredozemlju i bezbednost SFRJ«. Objasnjavajući namenu i tehničke karakteristike raketa stacioniranih na Siciliji te značaj strategijskih pravaca preko jugoslovenskog teritorija autor nas potiče da potpunije sagledamo bezbednosni položaj naše zemlje u međublokovskim nadmetanjima. Zaključak je da zbog navedenih uslova »svaki oružani konflikt u Sredozemlju potencijalno sadrži u sebi mogućnost direktnog vojnog involviranja supersila i time i ugrožavanje bezbednosti SFRJ kako sa jedne tako i sa druge strane« (str. 225).

R. Vukadinović piše o sovjetskoj politici na Mediteranu. Od prvih pojava brodovlja ove sile, koji su imali izvi-

đački zadatak, pa do formiranja sredozemne eskadre autor razmatra evoluciju sovjetskog interesa za Mediteran, koja je bila praćena političkim i vojno-strategijskim razlozima, ali i ukupnim jačanjem sovjetske pomorske sile i novom sovjetskom strategijom koja je jasno stavljala akcent na pomorsko delovanje. Vukadinović je veoma dobro pojasnio i ciljeve sovjetske flote u regionu na bazi analize relevantne svetske literature.

Geneza, stanje i perspektive borbe palestinskog naroda za domovinu tema su rada D. Šasić. Autorica ne samo da razmatra genezu bliskoistočnog problema, nego i pojašnjava politiku i strategiju PLO, pri čemu se ne libi da ukaže na unutarpalestinske sukobe. Daje vredno objašnjenje zasjedanja palestinskog nacionalnog saveta u Alžiru 1983, te rad okončava razmatranjem perspektiva tog pokreta.

»Sredozemlje u svjetskog privredi«, treći tematski blok otpočinje V. Mileta tekstom »Neke karakteristike položaja Sredozemlja u svjetskoj privredi«. Navodeći stepen zastupljenosti ovog regiona u svjetskoj trgovini (a on nije mali jer iznosi 18% uvoza i 15% izvoza) autor analizira problem imajući u vidu heterogenost zemalja čija privredna saradnja nije podjednaka. Dotakavši se i prirodnih resursa u regiji, V. Mileta ukazuje koji je njihov značaj u budućnosti za dinamiziranje razvoja i pri tome ne ispušta iz vida značaj koji Sredozemlje dobiva izgradnjom naftovoda na njegovim obalama koji će dinamizirati transport, ali i stvoriti određene probleme ekološke prirode.

B. Aleandar je u tekstu »Meditranska politika evropske ekonomske zajednice«, propitujući odnose između EEZ-a i sredozemnih zemalja, zaključila da je »... ekonomska međuzavisnost, tradicionalna povezanost, težnja za samostalnom 'evropskom politikom' u regionu, od tako izuzetnog značaja za Evropu, odlučujući element u opredeljenju Zajednice za sopstvenom politikom prema Mediteranu« (str. 274-275). Zanimljivo je i autoričino bavljenje razvojem slabije razvijenih regiona, jednim delom mediteranske politike EEZ, te uticajem proširenja te zajednice na zemlje Mediterana.

Južnoevropske novoindustrijalizirane zemlje na Mediteranu i u svetu (pri čemu u analizirane četiri zemlje: Grčka, Jugoslavija, Španija i Portugalija) te-

ma su rada J. Minić. Kompleksno uporedno razmatranje nacionalnog bruto proizvoda, raspodele, robnog izvoza i uvoza navedenih zemalja u funkciji je ukazivanja na glavne karakteristike i probleme uključivanja južnoevropskih zemalja u međunarodnu podelu rada, sa akcentom na posledice uključivanja nekih zemalja u EEZ. Rad je upotpunjen i sa četiri tabele gdje su dati osnovni ekonomski podaci za analizirane zemlje.

»Proširenje evropske ekonomske zajednice i odnosi EEZ — Jugoslavija« studija je D. Lopandića, kojoj treba posvetiti posebnu pažnju s obzirom na zainteresovanost naše zemlje za saradnju sa ovom organizacijom. Dosadašnji rezultati rada EEZ-a možda ne daju nade za optimizam jer »...se između 1974. i 1981. deficit u robnoj razmeni sredozemnog bazena sa EEZ skoro utrostručio: od oko 5 milijardi ECU na 14,6 milijardi« (str. 304). Proširenje EZ-a pretda otvori još dublju krizu u saradnji sa njenim sredozemnim partnerima, što bi moglo imati nesagledive ekonomske i političke posledice. Pozitivan element u tom procesu jeste spremnost za saradnju zajednice sa našom zemljom, ali i struktura našeg izvoza, jer je on mnogo diverzifikovaniji nego u drugim zemljama, a uz to važan je i proces preusmeravanja našeg izvoza na zemlje SEV-a gde već sad iznosi gotovo 50%. Stoga negativne posledice proširenja zajednice neće biti tako brze i neposredne, ali to od nas zahteva delovanje u ostvarivanju dva cilja u vezama sa EES: »...U okviru Evrope — razviti takve odnose i oblike saradnje kojom bi se izbegla dalja ekonomska marginalizacija jugoslovenske privrede i nazadovanje njenog izvoza, u okviru Sredozemlja — obezbediti ravnopravan tretman jugoslovenskih proizvoda na tržištu EEZ u odnosu na izvoz drugih sredozemnih zemalja...« (str. 319-320). To znači delovati u smeru takve saradnje kojom bi se ostvarila načela novog ekonomskog poretka i smanjivale napetosti nastale blokovskim nadmetanjem. Studija je upotpunjena i uporednim prikazom trgovinskih povlastica iz sporazuma Evropske zajednice sa sredozemnim zemljama.

»Naučnotehnička i kulturna saradnja« naslov je četvrte sadržajne celine, koju otpočinje N. Švob-Đokić tematizirajući »Mediteransku kulturnu razmenu«. Uočavajući svu heterogenost kultura ove

regije autorica sistematizuje kulture u nekoliko kulturnih celina: (a) otočke kulture; (b) grčka i rimska kultura; (c) islamske kulture; (d) balkanske kulture. Pri tome ne zaboravlja da ukaže na razloge koji preče veću kulturnu saradnju, a to nije samo zaokupljenost ovih kultura vlastitim pitanjima i poteškoćama (unutrašnjim transformacijama), već i poteškoće u razmeni i komunikaciji Sever—Jug uopšte.

Autori F. Gašparović i Lj. Jeftić omogućili su nam dobar uvid u program regionalnih mera Ujedinjenih nacija sa kvalitetnom prezentacijom Plavoga plana i ostalih aktivnosti na tom području, a da pri tome nisu propustili da ukažu na aktivnosti naše zemlje u tom domenu.

Međunarodno-pravni aspekti saradnje mediteranskih zemalja u zaštiti čovekove sredine završna je studija V. Vučkovića koja svojom produbljenošću inspiriše na daljnja istraživanja.

Diskusija učesnika savetovanja bila je prilika i za one koji nisu podneli vlastite referate da iznesu svoja mišljenja o pojedinim temama vezanim uz Sredozemlje. U prilogu je dat i popis učesnika savetovanja uz koji nedostaju podaci o njihovim naučnim zvanjima i organizacijama gde deluju.

Sve u svemu, knjiga je uspešan rezultat napora da se na jednom skupu temeljito analizira Sredozemlje 80-tih godina. No, i ovaj zbornik ima određenih propusta. Tako u zborniku nema priloga R. Pavića, najvećeg jugoslovenskog stručnjaka za političku geografiju, geopolitiku i geostrategiju, koji je u svojim radovima dosta pažnje posvetio upravo Sredozemlju, kao ni priloga M. Nobila koji je, iako mladi istraživač, objavio nekoliko veoma inspirativnih studija o problemu Zapadne Sahare (dakle, o pitanjima koja utiču na mediteranska kretanja); nadalje, nema nijedne geostrateške karte regiona kome je posvećeno toliko teksta (izuzevši tri karte, formata vinjete, Palestine uz tekst D. Šašić); isti podaci i činjenice ponavljaju se u nekoliko studija. Ali, studija je ipak interesantno i korisno štivo za one koje zanimaju međunarodne političke, vojne, ekonomske, tehnološke, kulturološke teme vezane uz mediteransku regiju.

Danilo Pešić

Prikaz

UDK 061.3(1:32)+UDK 1:001+
UDK 141.319.8*Simpozij:**Mogućnosti političkog djelovanja u znanstveno-tehničkom svijetu*Fakultet političkih nauka u Zagrebu,
11-13. travnja 1985.

Zbivanje suvremenosti u znaku enormnog razvitka industrijske civilizacije i prevlasti znanstveno-tehničke racionalnosti na nov način nameće današnjem čovjeku pitanje o smislu i mogućnostima praktičnog djelovanja i življenja; odnošenje spram cjelokupna bića kao materijala rada, odnosno postavljanje znanstveno-tehničkog djelovanja u središte ljudskoga opstanka ima za posljedak posvemašnje otuđivanje i »bezavičajnost« čovjeka u popredmećenom svijetu strojne tehnike i znanstvene spoznaje. U tom se obzoru pitanje o političkom djelovanju pojavljuje kao pokušaj nadilaženja jednostranog ophođenja sa svijetom, koje se temelji na apsolutnoj moći znanstvenog *ratia*, te se opstanak čovjeka promatra u svjetlu »skupa-bitka« s drugima.

O temi *Mogućnosti političkog djelovanja u znanstveno-tehničkom svijetu* Znanstveni odsjek za filozofiju FPN u Zagrebu, nastavljajući višegodišnju tradiciju održavanja filozofskih razgovora o važnijim pitanjima suvremenosti, organizirao je u suradnji s Kulturnim i informativnim centrom SR Njemačke i Politološkim društvom Hrvatske trodnevni znanstveni kolokvij. Uz znanstvene radnike iz naše zemlje razgovorima je prisustvovalo i šest uglednih filozofa politike i politologije s raznih sveučilišta SR Njemačke, tako da su u radu skupa sudjelovala 22 sudionika. Vrlo žive i kontroverzne diskusije iznijele su na vidjelo domete i konzekvencije strelovitog razvitka znanstvenog mišljenja i tehnike, te ukazale na raznolikost mogućnosti čovjekova susreta sa svijetom.

Već uvodno razmatranje Ante Pažanina o *Političkom i demokraciji* naznačilo je u tom pogledu svu širinu i mnogostranost određenja političkoga i po-

stavljanja pitanja o mogućnostima politike danas. Polazeći u analizama demokracije od prvih »direktnih« demokracija grčkog polisa i na njih nadovezujućega klasičnog shvaćanja pojma politike u Aristotela, Pažanin je ponajprije obrazložio nastanak i razvoj novovjekovne filozofije politike u okviru raspadanja prvotnoga značenja političkoga i demokracije. Potom je na primjeru Hegelova modela konstitucionalne monarhije i Marxova shvaćanja demokracije i komunizma, nasuprot novovjekovnom i modernom instrumentalističkom poimanju države, eksplicitan specifičan koncept neposredne demokracije u smislu »apsolutne«, »čiste«, »istin-ske« ili »direktn« demokracije — *Rätedemokratie*. Demokracija se pri tome pokazuje kao ozbiljenje političkoga koje je najprimjerenije suvremenoj povijesti, i to ne samo demokracija u značenju izvorne »direktn« demokracije grčkog polisa nego i reprezentativna demokracija modernog doba, posebice s obzirom na mogućnost univerzalnoga i optimalnog sudjelovanja građana u procesu odlučivanja i političkog djelovanja.

Načelni problemi koji su otvoreni u diskusiji nakon Pažaninova izlaganja, postavljajući u pitanje utemeljenje političke filozofije na »trostrukom razlikovanju *theoria* — *praxis* — *poiesis*« — kako je naznačio Vanja Sutlić — tematizirani su potom u zaoštranim tezama Ernsta Vollratha o *Dvjestna kulturama — nanovo promatrano*. Naime, opreku između znanstveno-tehničke i »literarne« kulture Vollrath je razložio kao ključno obilježje okcidentalnoga svijeta, izvodeći tu opreku upravo iz Aristotelove razdlobe znanja u *Nikomahovoj etici*. Dva koncepta racionalnosti, s jedne strane znanstveno-tehnička kultura, a s druge strane literarna kultura u smislu hermeneutičkoga, retoričkoga ili pak političkoga, nalaze se u naspramnom povijesnom odnosu, postavljajući jednake univerzalne zahtjeve, ali na način da nijedna od njih ne postane totalna i apsorbira cijeli um. U tom je pogledu samo pod pretpostavkom tradiranja ovoga modela dvostruke kulture moguće »umno spajanje uma sa slobodom«.

U referatu *Politika i ugovor* Henning Ottmann je izložio kritiku ugovornih teorija kao tipično modernoga instrumenta zasnivanja legitimiteta i vladavine, naglašavajući problematičnost ugovorne teorije u obzoru modernoga

političkog mišljenja. Razmatranje pojedinih koncepcija ugovora («izvorni ugovor», «implicitni ugovor» i «hipotetski ugovor») te modela ugovora uopće pokazalo je da se s modernim ugovornim naučavanjima ne može «napraviti država». Prije svega proizlazi da su ugovorne teorije samo dijelovi teorija građanskoga društva, te se postavlja pitanje «koliko su one uopće zrcalo tog društva». Naime, one odlikavaju građansko društvo samo ako državu poimaju kao «pravnu državu», a država je više od ugovora — to je već Hegel obrazlagao. U diskusiji se, međutim, ispostavilo da ugovorni modeli, doduše, nisu teorijski utemeljeni ali da ipak «funkcioniraju».

Promišljanje ideje političke zajednice, polazeći od antičkoga pojma *politeia*, u raspravi Džemala Sokolovića *Zašto politeia ni danas nije moguća?* iznijelo je na vidjelo da je u uvjetima suvremenoga svijeta ostvarenje zajednice u smislu *politeia* manje moguće nego ikada ranije. Razlozi za to sadržani su već u razdvajanju modernoga društva na privatnu i zajedničku sferu. Riječ je o posebnome privatnom interesu vlastitoga bogaćenja koji stupa na mjesto zajedničkoga interesa; time su uzdrmani temelji zajednice koja teži dobru svih.

Kao osobito značajna i poticajna valja svakako izdvojiti nadahnuta razmatranja Hermanna Lübbea o ambivalentnom odnošenju modernoga čovjeka prema tradiciji i tradicijama bližega iz znanstveno-tehničkog svijeta u predavanju *Gubici racionalnosti*. Ishodišna teza Lübbeovih izvođenja kazuje da je usmjerenost prema prošlosti veća ukoliko je veći znanstveni i tehnički razvitak; kulturno zanimanje za tradiciju posebice raste u visokoindustrijaliziranim zemljama. To je moguće obrazložiti kao «kompenzaciju» tempa promjena. Dinamika tehnološkoga razvitka uvjetuje gubitak racionalnosti, što se odražava na jačanje historijske svijesti.

Središnje pitanje istraživanja Davora Rodina *Tri funkcije novovjekovnih znanosti* odnosilo se na mjesto političkog djelovanja u suvremenome znanstveno-tehničkom svijetu. U potrazi za zasebnim mjestom politike, oslanjajući eksplikacije na postmodernu kritiku novovjekovne metafizike i njezina nastojanja da čovjeka ponovno oslobodi za njegovu povijest, Rodin je naznačio da se traženo mjesto političkog djelovanja u znanstveno-tehničkom svijetu ne na-

lazi izvan tog svijeta u plauzibilnom aristotelovskom razlikovanju prakse i proizvodnje, nego usred tog svijeta racionalizma i strojne tehnike. Postojeći je svijet odgovor na egzistencijalna pitanja novovjekovnog čovjeka kao bića koje je kao individualna osoba utemeljeno na vlastitom radu i bezuvjetnoj slobodi u okviru jednakog prava za sve.

Raspravom o naslovljenim *Pojmovima «političkoga djelovanja» i «znanstveno-tehničkog svijeta»* Franjo Zenko je ostavio pod znak pitanja sam smisao naslovljene teme. Naime, bjelodano je da se političko djelovanje razumijeva iz horizonta slobode, pa je otuda prijeporno govoriti o takvom djelovanju u svijetu tehnike, pojmijene kao druga priroda u kojoj vladaju kauzalni zakoni. Radikalno zaoštavajući ova pitanja Zenko je naposljetku zanjekao mogućnost političkoga djelovanja u Aristotelovu smislu u današnjem svijetu znanosti i tehnike, jer Aristotel ne poznaje takvo nešto kao što je tehnički svijet.

Nasuprot tome, problematizirajući *Manevrište političke prakse u znanstveno-tehničkom svijetu*, Ulrich Matz je u drugačijem svjetlu prikazao temeljno pitanje suvremene promjene paradigme političkoga. Polazišna je postavka njegova izlaganja da aristotelovsko razlikovanje teorije i prakse i danas primjereno iskazuje društvenu zbiljnost; samo su se uvjeti vršenja prakse znatno izmijenili. Pri tom se opovrgava rašireno mišljenje da je pojam «praxis» u klasičnom smislu danas definitivno postao «opoletan». Implicitnoj pretpostavici o «poništanju» prakse i «diktature» tehnike nad praksom referent je suprotstavio oprečnu tezu da je tehnika oduvijek bila u službi prakse te da to niti ne može biti drugačije.

Nadalje je razmatranje Branke Bruić o *Etosu znanstveno-tehničkog svijeta i M. Schelerovoj ideji čovjeka* unijelo nove elemente i proširilo tematski okvir diskusije. Prikazom Schelerova određenja etosa i poretka vrijednosti, utemeljena na osebujnom pojmu *ordo amoris*, naglasak je postavljen na razumijevanje novovjekovnog etosa čovjeka iz konteksta građanskoga načina proizvodnje, koji počiva na specifičnom ujedinjenju znanosti i tehnike. S tog stajališta Bruić obrazlaže da je neopravdano Schelerovo svođenje etosa gospodarenja nad prirodom samo na najniže vrednote u vrijednosnom poretku;

napokon, i sam je Scheler uvidio da je primarni eidetički uvid u mehaničke sklopove prirode (kao *a priori* svih posebnih znanosti) predstavljao pravi akt ljubavi duha — u smislu »sustvaranja« (Miterzeugen). Otuda proizlazi da bi novovjekovni etos, prema tome, bilo primjerenije označiti kao u sebi zalutali etos (der verirrtte Ethos), a ne zapravo kao pobrkani etos (der verwirrtte Ethos).

Veliko su zanimanje izazvale i teze Rüdiger Bubnera o poimanju opreke *Moralnost i običajnost*. Naslanjajući svoja razmišljanja na znamenitu Aristotelovu kritiku Platonove ideje dobra, Bubner je razložio moderni program obuhvatnog »poznanstvljenja« (Verwissenschaftlichung) prakse, ponajprije na primjeru Hobbesova izjednačavanja teorijske i praktične spoznaje, te zatim postavljanjem Kantova pojma uma u idejni sklop novovjekovne tradicije. Pokazuje se, međutim, neprimjerenim taj novovjekovni pokušaj teorijskoga zasnivanja moralnosti izvan realiteta djelovanja — intersubjektivne prakse. Nemoguće je iz logike teorijske spoznaje izvesti pravila konkretnoga djelovanja, naime mjerila racionalnosti ne nadomješćuju običajnost.

Predmet analize Zvonka Posavca u referatu *Znanost, tehnika i moderno društvo* obuhvatio je pitanja povijesnoga konstituiranja epohe tehničkih znanosti, ishodeći od novovjekovnoga projekta znanstvenog ovladavanja prirodom. Tematiziranjem dominacije matematičkoga pristupa u modernom znanstvenom mišljenju, Posavec je ukazao na konzekvencije nadiranja matematičke racionalnosti u području čudorednosti i proces poznanstavljenja cjeline života. Budući pak da taj proces ugrožava čovjeka u njegovoj biti, predskazujući posvemašnji nihilizam, nužno je u takvoj situaciji rekapitulirati povijesne izvore i pretpostavke tehničko-znanstvene civilizacije.

U posljednjem izlaganju Friedera Nascholda na temu *Razvitka tehnike i njegovih socijalnih učinaka* bilo je riječi o ulozi socijalnih inovacija i politike. Istraživanja odnosa tehnologije i politike kazuju da nove tehnologije nisu dovele do unapređenja društvenih institucija. Naprotiv, u njihovu razvitku očituje se kriza političkih oblika regulacije.

Ocrtane teze naznačuju raznovrsnost pristupa u kojima je iskazana složena problematika praktično-političkog dje-

lovanja u suvremenim uvjetima; raspon se diskusija protezao od postavke da je današnjem čovjeku primjereni jedino »znanstveno-tehničko« djelovanje, pa do suprotnih teza po kojima ta vrsta djelovanja karakterizira jednu »kulturu« sadašnje povijesti, ali da se moraju istražiti druge mogućnosti čovjekova opstanka, bilo u smislu izvornog značenja političkoga, bilo pak »druge kulture«, običajnosti, svijeta života itd.

Naposlijetku kao sažetak trodnevnih filozofskih razgovora, u kojima su uz spomenute referente i diskutante vrijedan prilog dali također Danilo Pejović, Damir Barbarić, Nenad Daković, Ivan Prpić, Goran Gretić, Boris Hudoletnjak i dr., u prvi se plan postavlja zaključak da se ljudski način življenja ne može reducirati na svijet tehnike, naime u moralnoj, političkoj običajnoj i drugim sferama čovjekova opstanka otvaraju se drugačije mogućnosti djelovanja.

Pavo Barišić

Prikaz

XIII Svjetski kongres Međunarodnog udruženja za političku znanost

Pariz, 15—20. srpnja 1985.

Programska okosnica pariškog kongresa bila je tema države, vladinih institucija, dinamike i procesi političkog sistema, formulirana u naslovu glavne teme:

Država u promjeni i njezine interakcije s nacionalnim i međunarodnim društvom. Programski je komitet bio suočen s dvije osnovne dileme:

(1) pronaći razumnu ravnotežu između izlaganja sadržaja i rasprava o pojedinačnim temama;

(2) uspostaviti prihvatljiv omjer zastupljenosti etabliranih i priznatih teorijskih pristupa, škola i metoda i inovativnih doprinosa manje poznatih pristupa pojedinaca i grupa. Između općeg

i pojedinačnog, tradicionalnog i novog, organizator je nastojao zadovoljiti sve interese unutar kongresnog programa. U četiri radna dana moglo se organizirati oko 200 sesija.

Osnovna tema podijeljena je na četiri podteme, a o svakoj je diskutirano u više sesija.

Podtema I: Država i vlada u recentnoj političkoj teoriji

(1) Filozofske refleksije o modernoj državi.

(2) Osvrti na velike teorijske kontroverzije o državi.

(3) Oblici legitimacije državne vlasti.

(4) Država u socijalističkim zemljama: teorijske analize.

(5) Država u zemljama u razvoju: teorijske analize.

(6) Država i koncept novoga svjetskog poretka.

(7) Metodologije za analizu moderne države.

(8) Marksističke, liberalne i konzervativne teorije o prirodi i funkcijama vlade.

(9) Koncept države u novoj političkoj ekonomiji.

Podtema II: Promjene funkcija i strukture aparata vlasti

(1) Komparativna javna uprava: stanje.

(2) Javna uprava i njezina uloga u modernom društvu.

(3) Promjene vladinih institucija i utjecaj društvenih znanstvenika.

(4) Javna uprava u društvima u razvoju.

(5) Promjena odnosa između centra i periferije?

(6) Promjene u institucijama vlasti i oblici sprega između javnog i privatnog sektora.

(7) Promjene u biračkom tijelu i kontrola partija: problemi države.

(8) Utjecaj participacije građana i društvenih pokreta na aktivnosti vlade.

(9) Masovni mediji i moderna država: problem nove komunikacije.

Podtema III: Komparativna javna politika (public policy) i aktivnosti vlade

(1) Komparativne studije: stanje.

(2) Strukture vlasti, rast i dinamika politike.

(3) Planiranje i granice vladine regulative.

(4) Provođenje i vrednovanje politike.

(5) Procesi proširenog zakonodavstva i doneti.

(6) Država blagostanja i perspektive.

(7) Oblici javnih troškova.

(8) Međunarodni akteri i unutrašnja politika.

(9) Metodološki problemi u studijama komparativne javne politike (public policy).

(10) Komparativne socijalne politike.

Podtema IV: Globalni problemi: izazovi državi

(1) Država između subnacionalizma i internacionalizma.

(2) Pretpostavke globalnog mira i sigurnosti: kontrola naoružanja, razoružanje i norme ponašanja.

(3) Problemi upravljanja u globalnoj transformaciji: društvena promjena u međunarodnoj zajednici.

(4) Država i međunarodna integracija: mogućnosti i ograničenja regionalne kooperacije.

(5) Nesvrstanost i druge strategije sigurnosti za ne-nuklearne države.

(6) Konflikti oko prirodnih izvora i sfera utjecaja: obnova geopolitike?

(7) Novi oblici upravljanja krizom.

(8) Svjetska stabilnosti i svjetska promjena: izvještaj globalnog modeliranja.

Osim glavnog programa strukturiranog u ove četiri podteme, organizator je omogućio održavanje i većeg broja sesija što su ih predložili pojedinci ili grupe iz nacionalnih udruženja. Tako su održani sastanci u okviru sesije o političkom životu Francuske; sesije specijaliziranih istraživačkih komiteta; studentskih grupa; specijalne sesije; kao i sesije što su ih potaknuli pojedinci u obliku privatnih sastanaka.

Masovnost Kongresa, oko 40-50 različitih sesija dnevno, kao i velik broj sudionika (2000 iz više od 40 zemalja) ne omogućuju relevantne procjene stručnog i znanstvenog dometa Kongresa. Usprkos nastojanju programskog komiteta da u okviru glavne teme osigura makar i minimalnu »čvrstoću« i koherentnost u pristupu i sadržaju rada Kongresa, struktura sudionika to nije mogla osigurati. Vrijednost ovakve manifestacije nalazi se upravo u moguć-

nosti uvida u raznolikost pristupa i mišljenja, u kulturološkom efektu boljega međusobnog poznavanja i razumijevanja svjetske »zajednice« politologa.

Organizatori Kongresa: International Political Science Association, Association Francaise de Science Politique, Fondation National des Sciences Politiques uspješno su organizirali ovaj najmasovniji skup politologa, kako u njegovom

radnom, tako i u neformalnom dijelu.

U okviru rada Kongresa izabran je novi predsjednik IPSA-e Mushakoji Kinhide (Japan) i novi Izvršni komitet IPSA-e, član kojega je u svome drugom mandatu i dr Inge Perko-Šeparović, predstavnica Saveza udruženja za političke nauke Jugoslavije.

Slijedeći kongres IPSA-e održat će se za tri godine u SAD (Washington).

Ivan Grdešić